

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky

Diplomová práce

PARADIGMA V POJETÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Vedoucí práce: doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.

Autor práce: Bc. Renata Petrášková

Studijní obor: Etika v sociální práci

Ročník: 2.

2015

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

30. 3. 2015

.....
Bc. Renata Petrášková

Děkuji vedoucímu diplomové práce doc. Tomáši Machulovi, Ph.D., Th.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD	6
1. PARADIGMA V POJETÍ VĚDY	8
1.1 STRUKTURA VĚDECKÝCH REVOLUCÍ	9
1.1.1 Paradigma a cesta k normální vědě	9
1.1.2 Normální věda	11
1.1.3 Řešení hádanek	13
1.1.4 Anomálie a vznik vědeckých objevů	14
1.1.5 Krize	15
1.1.6 Vědecké revoluce	18
1.1.7 Nesouměřitelnost	20
1.1.8 Kritika	23
1.2 SHRnutí	27
2. PARADIGMA V POJETÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE	29
2.1 SPOR O STATUS SPOLEČENSKÝCH VĚD	29
2.2 PROBLÉM VĚDECKOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE	31
2.3 PARADIGMA V HISTORII SOCIÁLNÍ PRÁCE	36
2.3.1 Období před sociální prací	37
2.3.2 Charitativní model	39
2.3.3 Medicínský model	40
2.3.4 Psychoterapeutický model	41
2.3.5 Sociologický model	41
2.3.6 Radikálně koncipovaný model	42
2.3.7 Manažerský model	42
2.4 PARADIGMA V SOUČASNÉ SOCIÁLNÍ PRÁCI - vybraná pojetí	43
2.4.1 Tři malá paradigmatata	44
2.4.2 Pojetí sociální práce dle Musila	48
2.4.3 Typologie dle Banksové	50
2.4.4 Typologie dle Levické	51
2.5 SMĚŘOVÁNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE V MEZINÁRODNÍM MĚŘÍTKU ...	54
2.6 HLEDÁNÍ IDENTITY SOCIÁLNÍ PRÁCE	58

2.7	SHRNUTÍ	63
3.	ETICKÉ ASPEKTY PARADIGMAT SOCIÁLNÍ PRÁCE-vybrané pojmy	65
3.1	KONCEPT SOCIÁLNÍHO FUNGOVÁNÍ	65
3.1.1	Životní situace	68
3.1.2	Faktory sociálního fungování	69
3.1.3	Politika	71
3.1.4	Přístup ke klientovi	73
3.2	SPOLEČNÉ VÝCHODISKO PŘÍSTUPU KE KLIENTOVI	74
3.2.1	Profesní etika	75
3.2.2	Vybraná ustanovení Etického kodexu sociálních pracovníků	76
3.2.3	Respekt ke klientovi	78
3.3	SHRNUTÍ	80
	ZÁVĚR	82
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	85
	ABSTRAKT	89

ÚVOD

Základem každého vědního oboru by mělo být co nejpřesnější vymezení předmětu jeho zkoumání a stanovení metod a postupů, na základě kterých je ten který obor schopen vypořádat se problémy, někdy pomalu se stupňujícími, někdy náhlými. Tak jako ke každému řemeslníkovi patří specifické nářadí, které nejen že jeho řemeslo charakterizuje, ale zároveň mu umožňuje jeho řemeslo vykonávat, tak i jednotlivý vědní obor má mít své postupy, metody, teoretický základ i vymezené mantinely své působnosti. Každý obor má ale také své výsledky výzkumů, které vědci společně sdílejí, a jejichž optikou pohlížejí na svět.

A právě soubor toho, co tento pohled na svět utváří, to, co je pro jednotlivé vědní obory charakteristické a společné, a čím se diplomová práce zabývá, nazývá Thomas Samuel Kuhn ve svém díle *Struktura vědeckých revolucí* pojmem paradigma. Podstatou jeho díla není pouze paradigma jako takové, ale revolučním se stává především nový pohled na historii vývoje vědy, který se z obecně přijímaného kontinuálního stává v Kuhnově pojetí skokovým, avšak ústřední pojem paradigma je zde představen jako stěžejní pilíř, konstrukce, základ a podstata, s nímž veškerá věda stojí nebo padá. Ačkoliv Kuhn nezamýšlel aplikovat svou teorii na společenské vědy, neboť ty se podle něj nacházejí teprve v tzv. stádiu předparadigmatickém a není jisté, zda vůbec ke svému paradigmatu kdy dospějí, nelze nevidět, že pojem paradigma se v sociálních vědách, sociální práci nevyjímaje, vyskytuje a používá.

Jak je to tedy s pojmem paradigma? Má koncept paradigmatu, jak jej představil Kuhn ve svém díle, nějaké společné prvky s pojmem paradigma užívaným v sociální práci? A je-li skutečně natolik zásadní, aby měl každý vědní obor své paradigma, platí to i pro sociální práci? Umožňují všechna tři stávající paradigmatata sociální práce, aby byly při jednání s klientem zachovány hodnoty, na nichž sociální práce staví, nebo je to možné pouze u některého z nich?

Cílem této práce není hodnotit Kuhnovu teorii o skokovém vývoji vědy. Jeho teorie se neseťkala pouze s pozitivními reakcemi a argumentů, které se pokoušely ji zpochybnit, bylo mnoho, pojem paradigma však přetrvával a v mnoha vědních oborech se používá dosud, a to včetně sociální práce. Cílem práce je představit koncept paradigmatu, který Kuhn ve svém díle popisuje, a pokusit se najít společné a rozdílné

prvky s paradigmaty nebo jinými sdílenými vzory, které jsou v naší sociální práci obecně uznávané. Druhým cílem je zjistit, zda, případně jak se tato paradigmaty v historii sociální práce vyvíjela a měnila, a jaká je jejich tendence do budoucna. Dále se práce pokusí uvést podstatu rozdílného chápání sociální práce z pohledu jednotlivých paradigmat a nalézt nějaký prvek, který by mohl být pro všechna paradigmaty v práci s klientem považován za společný.

První část diplomové práce popisuje koncept paradigmatu a vývoje vědy představený Thomasem Kuhnem v jeho díle *Struktura vědeckých revolucí*. Představa klasického kontinuálního vnímání vývoje vědy, které je ve vědě všeobecně přijímáno, se mění na vnímání revoluční, skokové. Nová koncepce vývoje vědy je zde založena na neustále se opakujícím cyklu: normální věda - krize – vědecká revoluce. Paradigma, které ve vědě existuje, není věčné, ale časem se jeho schopnosti vyčerpají a je nutno hledat paradigma nové. Přijetím nového paradigmatu dochází k tzv. vědecké revoluci, ke změně ve vidění světa. Paradigma, které v souboji s ostatními zvítězilo, nahradilo paradigma staré v takové míře, že společně nemohou nadále existovat, neboť se stávají vzájemně nesouměřitelnými.

Snahou druhé části práce je nalézt odpověď na to, zda se paradigma v témže, případně jiném smyslu vyskytuje i v sociální práci, a pokud ano, jak se během historie tohoto oboru paradigma měnilo a jaká je jeho tendence směřování do budoucna. Pro odpověď na tuto otázku práce nejprve představuje historii sociální práce z pohledu několika vývojových modelů. Dále předkládá vybrané typologie sociální práce, kterými lze tento obor v současnosti charakterizovat, a pro srovnání též zmiňuje mezinárodní kontext sociální práce.

Třetí část popisuje, jak koncept sociálního fungování a životní situace klienta ovlivňuje charakteristiku sociální práce u jednotlivých paradigmat.

Metodami použitými v diplomové práci jsou analýza textu, komparace, dedukce a syntéza.

1. PARADIGMA V POJETÍ VĚDY

1.1 STRUKTURA VĚDECKÝCH REVOLUCÍ

V druhé polovině 20. Století dochází k zásadní proměně pohledu na vědu. Nové vědecké teorie a objevy narážejí na teorie stávající, což s sebou přináší stále více pochybností o kontinuálním vývoji vědeckého poznání ve smyslu pozitivistického kumulativismu.¹

Dosud se uplatňovalo přesvědčení, že ve vědě dochází ke kontinuálnímu zlepšování teorií a neustálému přibývání poznatků odehrávajících se v etapách, kdy fáze, která následuje, je dokonalejší než předchozí a zároveň v sobě zahrnuje i poznatky získané v období předchozím. A i když může být kumulace pozitivního vědění na čas zpomalena, jednotlivé poznatky se už neztratí.²

Podle koncepce kumulativismu se věda rozvíjí postupným připojováním nových poznatků a faktů, jejichž zdroje lze objevit v minulosti, proto je potřeba minulost pozorně studovat. Na základě tohoto pohledu se vědecký obraz světa nemění, pouze se rozšiřuje.³

V roce 1962 vychází kniha Thomase Samuela Kuhna, amerického historika a filozofa vědy, označovaného za klasika postmoderní epistemologie, s názvem *Struktura vědeckých revolucí*, která náhle dosavadní způsob myšlení v historiografii vědy mění, když podává novou koncepci teorie vývoje vědy založenou na neustále se opakujícím cyklu: normální věda - krize – vědecká revoluce s ústředním pojmem paradigma. Autor ve své práci zpochybňuje pojetí vědy jako přímočarého procesu a předkládá argumenty o tom, že tento proces je čas od času přerušován zásadními zvraty. Představa klasického kontinuálního vnímání vývoje vědy, které je všeobecně přijímáno, se zde mění na vnímání revoluční, skokové.

Fajkus⁴ tento cyklus vývoje vědy redukuje na dvě různé fáze, z nichž první z nich lze chápat jako spojitý, kumulativní vývoj v období normální vědy, a to včetně

¹ Srov. FAJKUS, B. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*, str. 118

² Srov. ŠPELDA, D. *Proměny historiografie vědy*, str. 46

³ Srov. DEMJANČUK, N. *Filosofie a vědecké myšlení*, str. 151

⁴ Srov. FAJKUS, B. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*, str. 123

krizových situací. Druhá fáze pak představuje diskrétní a náhlý revoluční zvrát, tj. změnu paradigmatu.

Některé výzkumy považují Kuhnovo dílo za zásadní přelom v dějinách historiografie vědy, byla to ale spíše šedesátá léta jako celek, která do evropského myšlení vnesla řadu přehodnocení do té doby obecně přijímaných kulturních hodnot a ideálů lidského poznání. Ideály a hodnoty vycházející z moderny začínají ztrácet na důvěře a konstruktivní představy o poznání a vědění, které jsou pro modernu charakteristické, přestávají být metodologicky obhajitelná.⁵ Společnost začíná odmítat pravdy do té doby pevně zakotvené, a zřejmě i proto mohly názory, které Kuhn ve svém díle vyjadřuje, získat podporu.⁶

Jedním z důvodů, proč tedy byla Kuhnově názorům věnována pozornost a jeho výklad byl považován za převratný z důvodu odlišnosti od tradičního výkladu vědy, je doba velkých vědeckotechnických úspěchů. Do té doby dominantní postavení pozitivisticky orientované filozofie vědy přestává totiž rychlému vědeckému pokroku stačit.⁷

1.1.1 Paradigma a cesta k normální vědě

Kuhn ve svém díle nabízí nový pohled na fungování vědy skrze pojem paradigma. Ačkoliv se nejednalo o pojem neznámý, Kuhn se ho pokusil definovat novým způsobem, což dílu přineslo pozitivní, ale i negativní reakce. V současnosti je termín paradigma běžně používán v řadě vědních disciplín včetně sociální práce. Slovo pochází z řeckého *paradeiknymi* a znamená doslova ukazovat podle. V přeneseném významu pak vzor, příklad, model, schéma.

Definici pojmu paradigma předkládá Kuhn již v úvodu svého díla jako „obecně uznávané vědecké výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení“⁸ nebo na jiném místě jako „to, co členové vědeckého společenství sdílejí, a naopak: vědecké společenství se skládá z lidí, kteří

⁵ Srov. ŠPELDA, D. *Proměny historiografie vědy*, str. 87

⁶ Srov. HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*, str. 95

⁷ Srov. DEMJANČUK, N. *Filozofie a vědecké myšlení*, str. 149

⁸ KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 10

sdílejí nějaké paradigma“.⁹ Jinými slovy se též jedná o výsledky výzkumu, které daná skupina vědců po určité době uznává jako základ pro svou další praxi.¹⁰

S takovými výsledky se dnes setkáváme např. v učebnicích, které jednak vykládají podstatu přijaté teorie, jednak její použití v praxi. V historii vědy tuto funkci plnila díla klasiků jako např. Aristotelova Fysika, Ptolemaiův Almagest, Newtonova Principia a Optica nebo Franklinova Elektřina. Výjimečnost výsledků, která tato díla prezentovala, spočívá v tom, že dokázala přesvědčit odborníky na svou stranu a měla následně po generace vliv na metodologii vědy, ale současně měly tyto výsledky natolik otevřený konec, že ponechávaly možnost další vědecké činnosti. A právě výsledky, které jsou těmito dvěma vlastnostmi charakteristické, nazývá Kuhn paradigmaty.¹¹

Paradigma v sobě tedy zahrnuje jak samu nauku, tak i organizaci vědy, způsoby její výuky, metodické postupy a předkládání výsledků, ale také i formulace problémů a způsoby jejich řešení, což následně ovlivňuje předmět zkoumání i kritéria toho, co do daného oboru patří a má pro něj nějaký význam, nebo je naopak bezvýznamné a oboru se netýká. Absenci paradigmatu považuje Kuhn za závažnou, neboť shromažďování dat je pak činností spíše náhodnou.¹²

Každá oblast vědy má své vlastní paradigma, proto se těchto paradigmat v dané době vyskytuje ve vědě více. Příkladem mohou být dvě paradigmat, která se vyskytují v současné fyzice: paradigma kvantové fyziky a paradigma relativistické fyziky. Každé paradigma se zabývá jinými jevy, má vlastní pojmy, metody, postupy. Einsteinova obecná teorie relativity popisuje fyzikální zákony ve velkém měřítku, kvantová fyzika se snaží popsat nejmenší částice ve vesmíru. Světlo pak lze popsat vlnově nebo částicově.

Kuhn rozlišuje tři etapy ve vývoji vědeckých disciplín: předparadigmatické období, období normální vědy založené na jednom paradigmatu a období vědecké revoluce, v němž je staré paradigma nahrazováno novým.¹³

Předparadigmatické období vývoje každé vědy je charakteristické odlišným způsobem ve výkladu konkrétních jevů a postupů, avšak tato počáteční rozdílnost se

⁹ KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 175

¹⁰ Srov. Tamtéž, str. 23

¹¹ Srov. Tamtéž, str. 23

¹² Srov. Tamtéž, str. 28

¹³ Srov. Tamtéž, str. 10

překvapivě postupně vytrácí.¹⁴ Odlišnost názorů spočívala v metafyzických či ontologických východiscích, a protože žádný postup a názor nebyl považován za zaručený, budoval každý vědec vše znova od začátku na svých vlastních základech, protože neexistoval přesný postup, kterého by se měl držet.¹⁵ Kuhn hovoří o soupeření předparadigmatických škol, které odlišují „vzájemně nesouměřitelné způsoby pohledu na svět a provozování vědy v tomto světě.“¹⁶

Předparadigmatické období je ukončeno vítězstvím jedné ze škol, resp. teorie, jež se ukáže být lepší než ostatní, a ta se stává paradigmatem. Přijetím paradigmatu začíná období normální vědy.

1.1.2 Normální věda

Za normální vědu bychom mohli podle Kuhna považovat tu fázi vývoje vědy, kdy dochází k rozpracování přijatého paradigmatu. Toto paradigma získalo převahu nad ostatními proto, že při řešení kritických problémů lépe vyhovělo. Jeho postavení však nespočívá pouze v tom, že je úspěšnější při řešení problémů, ale také v předpokladu, že s jeho pomocí bude možno dosáhnout i úspěchu v dosud nevyřešených případech.¹⁷

Podmínkou normální vědy jsou tedy vědci, kteří se na základě konsenzu připojují k lidem sdílícím společný model praxe a jsou věrní společným pravidlům a normám.¹⁸

Tak tomu ale nebývá v době předparadigmatické, zde probíhal výzkum poněkud odlišně. Různé jevy vysvětloval každý vědec po svém, neexistovaly ustálené postupy, jak jednat. Tyto výzkumy většinou jen shromažďovaly snadno dostupná data, která však byla těžko interpretovatelná, protože neexistovala kritéria výběru a hodnocení. Nebyl příliš čas na kritické posouzení všech údajů, vznikaly velmi různorodé teorie, nic nebylo obecně přijímáno. Postupem času však divergence mizí, vynořuje se nějaká stěžejní teorie, která upoutá pozornost ostatních, a vzniká paradigma. Ti, kteří tento vzorec

¹⁴ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 29

¹⁵ Srov. Tamtéž, str. 25-26

¹⁶ Srov. Tamtéž, str. 18

¹⁷ Srov. Tamtéž, str. 35

¹⁸ Srov. Tamtéž, str. 24

z jakéhokoliv důvodu nepřijmou, zůstávají osamoceni, nebo se připojí k jinému společenství.¹⁹

Vědci období normální vědy se již nadále nemusí snažit budovat vědu od začátku, ta se nyní stává vcelku konzervativní. Vědci nemusí neustále opakovat své výzkumy, ale mohou se soustředit na tu oblast, která je v rámci vymezeného paradigmatu prioritní. Přijetím paradigmatu dochází podle Kuhna k novému a přísnějšímu vymezení oboru. Sdílené normy na základě přijatého paradigmatu pak umožňují vzájemnou spolupráci vědců po celém světě, sdělování výsledků práce a rozvoj příslušného vědního oboru.²⁰

Dalo by se tedy říci, že činností vědců během období normální vědy je jakási snaha, aby zkoumané jevy zapadaly do předem připraveného schématu, které paradigma vytvořilo a kterému vědci důvěřují, ale které je zároveň značně omezené. Tato důvěra v paradigma umožňuje vědcům věnovat se nějaké části přírody tak podrobně, jak by to za jiných okolností nemohli dělat. Pokud se ukáže, že paradigmatické teorie přestávají být účinné a nefungují tedy tak, jak tomu bylo doposud, protože postupným zkoumáním se zjistí, že již nelze přehlížet některé anomálie související s výsledky pokusů, má v sobě normální věda mechanismus, díky kterému jsou závazná omezení paradigmatu uvolněna. Dochází ke změně paradigmatu neboli k vědecké revoluci. Avšak alespoň díky tomu, že paradigma existovalo, může část výsledků, kterých vědci v tomto období dosáhli, přetrvat natrvalo.²¹

Kuhn se dále domnívá, že normální věda disponuje pouze třemi ohnisky výzkumu. Její činnost spočívá v první řadě ve zkoumání faktů, které paradigma ukázalo jako zvlášť podstatné. Tato fakta jsou důležitá při řešení problémů, snaží se je tedy specifikovat co nejpřesněji. Dále se činnost normální vědy zaměřuje na zkoumání faktů, která sice nejsou tolik zajímavá, ale mohou být přímo srovnána s předpověďmi paradigmatické teorie. Posledním a nejdůležitějším druhem činnosti je empirická činnost, která se zaměřuje na artikulaci paradigmatické teorie. K teoretickým problémům normální vědy pak může patřit problém reformulace paradigmatu, ke kterému dochází na základě empirické práce. V každém případě je nutné práci v rámci

¹⁹ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 31

²⁰ Srov. Tamtéž, str. 31

²¹ Srov. Tamtéž, str. 36

paradigmatu vést pouze tímto způsobem, protože opustit paradigma by znamenalo opustit vědu, která je tímto paradigmatem vymezena.²²

1.1.3 Řešení hádanek

Jak už bylo zmíněno, období normální vědy je poměrně klidné a cílem nejsou žádné zásadní objevy. Výsledky získané vědci v tomto období však jsou důležité k utvrzení paradigmatu a jeho používání. Nemáme-li ale od tohoto období očekávat výrazné změny, co je potom důvodem vědcovy snahy o zpřesňování údajů?

Kuhn do vývoje vědy zavádí další pojem, a tím je řešení hádanek. Tomu se totiž věnuje vědec v období normální vědy, a podaří-li se mu takovou hádanku vyřešit, je považován za odborníka. Řešení hádanek je to, co umožňuje vědci získat předpokládané výsledky novým způsobem. Hádanky jsou motivem, který vědce v jeho práci pohání vpřed. Podstatou hádanky je totiž nikoliv její vnitřní hodnota, ale existence jejího řešení, které již vymezilo paradigma. Vědec proto touží hádanku vyřešit způsobem, jaký nikdo před ním nepoužil. Nejde mu tedy primárně o potvrzení paradigmatu, ale spíše o způsob, kterým toho dosáhne.²³

Každé řešení hádanek má svá pravidla. Má-li být totiž problém považován za hádanku, pouhá existence předpokladu jejího řešení k tomu nestačí. Je potřeba, aby existovala také určitá pravidla (jinými slovy ustálená stanoviska nebo předsudky), která jednak posoudí přijatá řešení, ale také posoudí postupy, které k dosažení řešení vedou.²⁴

Taková pravidla mohou existovat buď v rovině zákonů, pojmů a teorií, nebo na nižší a konkrétnější úrovni vyznačující se např. setrváváním u některých upřednostňovaných typů nástrojů a u způsobů, na základě kterých se tyto nástroje používají. Vyšší úroveň závaznosti jsou jakási kvazimetafyzická, tj. ne zcela empirická přesvědčení. Za příklad by mohly posloužit Descartesovy spisy ze 17. století, na jejichž základě se předpokládalo, že vesmír je složen z mikroskopických částic. Tyto spisy měli jak metodologický obsah (jak mají vypadat zákony) a zároveň metafyzický (ž čeho se vesmír skládá a z čeho ne). Nejvyšší úroveň závazností jsou pravidla, bez nichž

²² Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 37-45

²³ Srov. Tamtéž, str. 46-49

²⁴ Srov. Tamtéž, str. 49

člověk nemůže být vědcem. Umožňují mu porozumět světu, zvyšovat přesnost a rozšiřovat hranice uspořádaného světa. Tato síť pravidel říká výzkumníkům jasně, co je svět i věda zač, a odborníci se tedy mohou soustředit na vyřešení zbytku hádanky. Normální věda je pro Kuhna činností vysoce determinovanou, i když ne nutně jen pravidly. Pravidla se totiž odvozují od paradigmat, ale ta však mohou vést výzkum i za předpokladu, že žádná explicitní pravidla v daném oboru neexistují.²⁵

Kuhn upozorňuje na to, že pojem paradigma není totéž co pojem pravidlo, proto také určování společných paradigmat není to samé, jako je určování společných pravidel. Široké skupině vědců mohou být některá pravidla společná, avšak každý může na základě studia stejných vědeckých materiálů dospět k jinému paradigmatu. Jednotlivá věda se může dělit na množství specializací a každou tuto specializaci ovlivňuje paradigma trochu jinak. Nastane-li nějaká větší změna paradigmatu, které je základem několika specializací, může dojít ke změně jen některé z oblastí specializace.²⁶

Hledáme-li principy a pravidla určité vědecké tradice, zjistíme, že na rozdíl od paradigmatu není hledání pravidel zdaleka tak snadné a z existence paradigmatu nemusí ani vyplývat, že taková pravidla vůbec existují. Kuhn tedy dává paradigmatům přednost před pravidly, protože paradigmata mohou určovat normální vědu i bez jakéhokoli zásahu pravidel, které by bylo potřeba definovat. Tento stav ale může trvat pouze za předpokladu, že vědecké společenství se shoduje na již dosažených řešeních problémů. Avšak kdykoliv začínají vznikat rozpory a paradigma ztrácí své pevné postavení, je potřeba nastavit pravidla, kterým se musí všechny výzkumy podřizovat.²⁷

1.1.4 Anomálie a vznik vědeckých objevů

Normální věda již byla charakterizována jako činnost řešení hádanek, která neusiluje o žádné objevy. Je tedy otázkou, jak může docházet ke změnám paradigmatu. Během období normální vědy tak dochází ke zpřesňování a upevňování stávajícího paradigmatu. Takový stav ale nebývá obvyklý, protože při vědeckém výzkumu čas od času dochází k tomu, že se objeví nějaký nový a neočekávaný jev. Čím přesnější

²⁵ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 50-53

²⁶ Srov. Tamtéž, str. 58

²⁷ Srov. Tamtéž, str. 58

paradigma je, tím více je toto paradigma citlivějším na jakýkoliv jev, který nespadá do očekávaných výsledků daných tímto paradigmatem.

Vědci si začínají uvědomovat, že výsledky, jež by měly zapadat do předpovědi vládnoucího paradigmatu, nesplňují očekávání. Vládnoucí paradigma již není schopno řešit hádanky. Anomálie, které se objevily, nelze řešit dosavadním způsobem, ale nelze je ani obejít. Jak se tedy věda s anomáliemi vypořádá? Oblast anomálie je podrobena rozsáhlému průzkumu, a pokud je paradigmatická teorie upravena tak, aby se to, co bylo původně anomálním, stalo opět očekávaným, je objev uzavřen. Výzkum tedy probíhá za pomoci stávajících teorií, ale ty se po asimilaci nových skutečností mění a upravují, až vzniknou pravidla nová, což lze v podstatě chápat jako základ pro změnu vládnoucího paradigmatu.²⁸

1.1.5 Krize

Je důležité podotknout, že na každá anomálie nakonec dospěje do stavu krize. Podle Kuhna: „Praxe prokázala, že u většiny anomálií je na místě trpělivost“²⁹ Většinu anomálií lze totiž v rámci normální vědy vyřešit, a to např. tím, že se některá teorie přeformuluje nebo se problém odloží na později a vědci mu tedy zpočátku nevěnují tolik pozornosti v naději, že se časem samy vysvětlí a vyřeší.

Co se ale stane, pokud některá z anomálií přetrvává? Když už vědci nejsou schopni problémy odsouvat a začnou pomalu přiznávat, že dosavadním způsobem nelze dál postupovat? Pokud počet anomálií nebo jejich závažnost naroste, nastává stav, kdy se tato skutečnost začne dotýkat podstaty paradigmatu a věda se ocitá v krizi.

Kuhn uvádí, že období před vytvořením teorie vyžadující destrukci paradigmatu, je charakteristické nejistotou, neboť se neustále nedaří nalézt upokojivé řešení hádanky normální vědy. Pravidla selhávají, je proto nutné hledat pravidla nová.³⁰

Jako příklad velmi známé změny paradigmatu v historii uvádí Kuhn vznik kopernikovské astronomie. Myšlenka heliocentrismu se vyskytuje již ve 4. stol. př. n. l. v Aristotelově spise O nebesích a později ve 3. stol. př. n. l. v díle Aristarcha ze Samu.

²⁸ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 62-74

²⁹ Tamtéž, str. 89

³⁰ Srov. Tamtéž, str. 76

Tento model však nebyl až do 16. stol. přijat, protože paradigma ptolemaiovského geocentrického modelu všem vyhovovalo.

Ptolemaiovský systém spočíval v úspěšném předvídání polohy hvězd i planet. Pokud se vyskytla nějaká neshoda, byli astronomové zpočátku schopni systém trochu upravit a stále doufali v úspěch svého úsilí, postupně však složitost astronomie rostla rychleji než její přesnost a astronomové si to stále více uvědomovali. Počátkem 16. stol. si astronomové začínají připouštět krizi, do které se jejich paradigma dostává, protože selhává. Uvědomění si tohoto poznání bylo podmínkou pro odmítnutí ptolemaiovského systému. K odmítnutí ptolemaiovského systému nedochází tedy proto, že by Koperníkův heliocentrický model byl jednodušší, ale proto, že jejich paradigma není schopné dát odpověď na stávající otázky astronomie.³¹

Podívejme se ještě na jeden zajímavý příběh. Na případu Ignaze Semmelweise Parusníková podporuje tezi, že nové poznatky nejsou vždy cílem vědcovy snahy a mohou být dokonce nechtěné. Tento maďarský porodník, který pracoval ve Vídni, zkoumal postupy při léčbě tzv. horečky omladnic, na kterou tehdy umíralo v evropských porodnicích velké procento rodiček. Tehdy se ještě nevědělo, že se jedná o sepsi, kterou způsobuje infekce zanesená do těla v průběhu porodu, ať už nedostatečnou hygienou rukou či používaných nástrojů, která následně končila smrtí. Tato teorie však nebyla v té době ještě známa, objev mikrobiální a bakteriální infekce se připisuje Pasteurovi a Kochovi až kolem r. 1870.

Poznání, které v té době panovalo, připisovalo vznik horečky omladnic buď šíření nákazy znečištěným ovzduším, nebo epidemii. Mimo to lékaři uvažovali i o příčinách jako vliv počasí či psychické příčiny. Výzkumu pomohlo také to, že v nemocnici existovala dvě oddělení s výraznou disproporcí v úmrtí. Na jednom oddělení pomáhali při porodech lékaři, na druhém pouze porodní asistentky. Zkoumáním došel k odvážné hypotéze, že existují zánětlivá ložiska, která se na rodičky přenáší z pitevně. Zavedl tedy desinfekci, na základě čehož úmrtnost na prvním oddělení skutečně poklesla, a to z 30% na 1,27%. Semmelweisovy výsledky však jeho kolegy akceptovány nebyly a vědec skončil v útulku pro choromyslné, kde následně zemřel, paradoxně na otravu krve, kterou celý život zkoumal.³²

³¹ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 77

³² Srov. PARUSNÍKOVÁ, Z. *Rozum, kritika, otevřenost: živý odkaz filosofie K. R. Poppera*, str. 135-137

Vysvětlení, proč lékaři Semelweisův objev odmítli, spočívá v Kunově tezi, že přijetí či odmítnutí nové teorie není pouze otázkou posouzení pravdivosti obsahu teorie. Je totiž důležité, zda a jak se nové paradigma vypořádá s anomáliemi a s jakou schopností dokáže teoretické a praktické problémy řešit. Nová teorie totiž znamená nahlížet na svět jinou optikou, než umožňuje rámec dosavadního paradigmatu, proto bývá zpočátku odmítána. Semelweis proti dosavadnímu přístupu v léčení nemoci vystoupil na dvou rovinách. Nejprve přichází s novým pojmem hnilobné organické zárodky, což však ještě příliš stávající paradigma neovlivnilo, neboť se jednalo o další z již existujících výčtů možných preventivních opatření, jako bylo např. větrání, dieta, vyhýbání se stresu.³³

Narušením stávajícího paradigmatu byl dle Parusníkové až etiologický koncept vysvětlení horečky omladnic, který spočíval v definování jediné možné příčiny onemocnění, čímž tento koncept opustil v té době běžný pohled na vysvětlení nemoci, kdy se k řadě symptomů přiřazuje řada nesouvisejících příčin. Kuhn poukazuje na to, že přestože stávající paradigma vykazuje krizi (v tomto případě se vědecká medicína už nerozvíjela a poskytovala pouze omezené možnosti a neefektivní léčení) jsou prvotní reakce na zpochybnění paradigmatu odmítavé.³⁴

Ačkoliv se přímo Semmelweis změny paradigmatu nedočkal a jeho teorie o původu horečky omladnic zůstala ve fázi odmítnutí, protože ještě nenastal čas revoluce, krize se dále prohlubovala a stávající paradigma bylo narušeno. Změnu paradigmatu způsobil až Louis Pasteur a jeho teorie, že živé mikroorganismy jsou původci nemoci a zánětu.

Krize je tedy nutnou podmínkou objevu nové teorie. Jak už bylo zmíněno, v krizi se tedy věda ocitá, objeví-li se nějaká anomálie, která se stane důležitější než běžná hádanka normální vědy. V tuto chvíli nastupuje místo normální vědy věda mimořádná, jež je charakterizována vzájemně soupeřícími teoriemi, ochotou zkusit cokoli i celkovou nespokojeností vědců.³⁵

Většina odborníků se začíná řešením anomálie zabývat, až dojdou k názoru, že právě tato anomálie je pravou podstatou zkoumání vědy. V tomto období, kdy se pravidla normálního výzkumu ztrácejí, přestává být jasné, co je vlastně paradigmatem.

³³ Srov. PARUSNÍKOVÁ, Z. *Rozum, kritika, otevřenost: živý odkaz filosofie K. R. Poppera*, str. 144

³⁴ Srov. Tamtéž, str. 144

³⁵ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 97

Výzkum mimořádné vědy v mnohém připomíná období před vznikem paradigmatu, tj. předparadigmatické období. Vytváří se větší množství diskutabilních teorií, které jsou následně ověřovány experimenty a které jsou v případě úspěchu nastoleny jako nové paradigma. Díky tomu se většinou nahromadí i větší množství objevů, kterých by v době vládnutí starého paradigmatu nebylo možné dosáhnout, protože pozornost vědců je obrácena na oblasti, v nichž se vyskytly anomálie.³⁶

Krize ve smyslu, v jakém ho Kuhn používá, není vůbec nutné chápat jako něco negativního. Je pravda, že věda postupuje nejrychleji v období, kdy používá osvědčené nástroje vymezené stávajícím paradigmatem, ale stejně jako ve výrobě, přicházejí situace, kdy je potřeba nástroje vyměnit. Význam krizí tedy spočívá v tom, že signalizující blíží se čas na změnu nástrojů.³⁷

Krize se uzavírají tím, že nový uchazeč na post paradigmatu bojuje s paradigmatem starým. Vítězství starého paradigmatu nad novým se nazývá vědeckou revolucí.

1.1.6 Vědecké revoluce

Za vědeckou revolucí Kuhn pokládá takové události, které ve vývoji vědy nastaly, během nichž nové paradigma nahradilo zčásti nebo úplně paradigma staré, a zároveň je s tímto paradigmatem neslučitelné.³⁸

Pojem vědecká revoluce je samozřejmě paralela s revolucí sociální, i když ve vývoji vědy a společnosti existuje podstatný rozdíl. Revoluce nastává ve chvíli, kdy vzrůstá pocit, že stávající instituce přestaly odpovídajícím způsobem řešit problémy, které před ně staví prostředí těmito institucemi částečně vytvořené. Druhý a hlubší aspekt revoluce je, že se snaží o změnu politických institucí prostředky, které jsou těmito institucemi zakázány. Krize oslabuje jak úlohu politických institucí tak i paradigmatu. Společnost je rozdělena na dva tábory, kdy jedni se snaží původní

³⁶ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 91-95

³⁷ Srov. Tamtéž, str. 84

³⁸ Srov. Tamtéž, str. 98

instituci zachovat a druzí se snaží nastolit instituci jiného řádu. Následně proběhne převrat, který se v žádném případě neřídí žádnými institucionálními pravidly.³⁹

Podobnost vidíme i mezi soupeřícími politickými institucemi a soupeřícími paradigmaty. Ve sporu o to, která z nových teorií by mohla nahradit paradigma stávající, hraje velkou úlohu také argumentace. Každá ze skupin se snaží totiž své pravdy dokazovat na základě vlastní teorie, což způsobuje argumentaci kruhem, tj. pro ty, kdo odmítají do skupiny vstoupit, nemá žádnou logickou přesvědčivost.

Charakteristickým znakem pro paradigmaty, která po sobě následují, je jejich nesmiřitelnost.⁴⁰ Každé paradigma má své metody i postupy řešení, podle kterých celé společenství funguje. Jakmile nastoupí paradigma nové, dochází tudíž k novému vymezení vědy. Paradigma je pro vědce nejen mapou, ale i směry, které jsou pro mapování důležité, proto tam, kde se paradigma mění, mění se i způsob nahlížení na problémy a jejich předpokládaná řešení. Budou-li se soupeřící školy vzájemně rozcházet v názoru na to, co je problém a co řešení, nebude možné určit relativní hodnotu toho kterého paradigmatu.⁴¹

Důsledek změny paradigmatu Kuhn popisuje následovně: "Při zkoumání záznamů o minulých výzkumech z hlediska současné historiografie může být historik vědy v pokušení zvolat, že tam, kde se mění paradigma, mění se s tímto paradigmatem i svět sám. Vědci, vedeni novým paradigmatem, si osvojují nové nástroje a vyhlížejí neprobádané oblasti. A co je ještě důležitější: v průběhu revoluce začínají vědci vidět nové a odlišné věci i tam, kde se důvěrně známými nástroji obracejí do již probádaných oblastí. Jakoby společenství odborníků bylo náhle přeneseno na jinou planetu, kde se důvěrně známé předměty ukazují v odlišném světle a kde se s nimi pojí předměty dosud neznámé. Samozřejmě, nic takového nenastane: takové přemístění v prostoru neexistuje; vně laboratoře pokračují každodenní události tak jako předtím. Změny paradigmatu nicméně způsobují, že vědci vidí odlišně svět svého vědeckého působení. Jestliže jedinými poukazy na tento svět jsou pouze jejich pozorování a práce, pak po vědecké revoluci je vidět, že vědci reagují na jiný svět."⁴²

³⁹ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 99

⁴⁰ Srov. Tamtéž, str. 108

⁴¹ Srov. Tamtéž, str. 113

⁴² KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 115

Aby Kuhn ještě názorněji přiblížil proměnu paradigmatu a celého vědeckého světa, používá vysvětlení pomocí tvarové psychologie, podle které vnímáme jednotlivé tvary jako celistvý objekt. Jako příklad uvádí optický klam, dvojsmyslný obrázek, který z jednoho úhlu pohledu vypadá jako králík, ale z jiného úhlu vypadá jako kachna (tzv. duck-rabbit switch). Takové obrázky jsou založeny na tom, že je lze vnímat více způsoby, a to podle toho, na jakou část obrázku se zaměříme.⁴³ Nikdy tedy nelze vnímat oba obrazy současně, ale je nutno přecházet od jednoho smysluplného obrazu ke druhému.

Abychom si mohli tento způsob vnímání přiblížit ještě více, podává Kuhn jiný příběh. Bude-li se na obrysovou mapu dívat student, uvidí na ní pouhou křivku, avšak kartograf uvidí obrázek terénu. Fotografie z bublinové komory může pro někoho znamenat množství spletených čar, ale pro fyzika je to záznam pohybu částic. Až teprve poté, co student změní pohled a stane se vědcem, vidí a reaguje na to, co vědci. Z kachen předrevolučního světa se nyní stávají králíci. Vědec přijme nové paradigma, začíná vidět svět odlišně a ztrácí schopnost komunikovat se zastánci paradigmatu, kterého byl ještě před nějakou dobou součástí, jako by mluvil jiným jazykem a žil v jiném světě. Musí začít jinak vnímat okolí a v důvěrně známých situacích musí začít vidět nový Gestalt.⁴⁴ Typickým znakem této činnosti je skutečnost, že ji hodnotí pouze vědecká komunita, kterou nezajímá široké veřejné mínění.

Vrátíme-li se znova ke Koperníkovi, vidíme, že hvězdy i planety byly stejné před příchodem jeho teorie, a zůstalo tomu tak i potom. Infekce, která způsobovala úmrtí u rodiček v příběhu o Semmelweisovi, byla také stejná, ať už o ní vědci věděli, nebo ne. Problém je tedy stejný, mění se pouze pohled na něj.

Revoluce končí úplným vítězstvím jednoho ze dvou soupeřících paradigmat.

1.1.7 Nesouměřitelnost

Podívejme se nyní podrobněji na proces, ve kterém nové paradigma nahrazuje to staré. Kuhn si klade otázku, jak je možné, že několik málo vědců, kteří začnou interpretovat

⁴³ další příklad takového obrázku je např. obrázek kalichu, kdy po bližším zaměření zjistíme, že vidíme dvě tváře proti sobě

⁴⁴ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 116

přírodu nově, je nakonec schopno změnit způsob vidění vědy v celém oboru. Co je vede k tomu, že opustí jednu tradici výzkumu a obrátí se k jiné? První podmínkou změny paradigmatu je to, že se staré paradigma musí nacházet v krizi, tj. již není schopno řešit anomálie, které se vyskytují. Dále je nutné, aby i vědecká komunita byla na tuto změnu připravena, musí tedy krizi starého paradigmatu vnímat.⁴⁵

Při řešení hádanek normální vědy vědec paradigma netestuje, pouze řeší hádanky. Teprve když paradigma opakovaně selhává, dochází k jeho testování, kdy dvě paradigmatu spolu soutěží o to, kterému z nich dají vědci přednost. K testování a ověřování pravdivosti nových teorií dochází podle Kuhna na základě tzv. verifikace, tj. porovnání teorie s všeobecně známými důkazy, přičemž teorie a pozorování jsou v úzkém vztahu k teoriím a pozorováním, které již existují.⁴⁶ Zde se Kuhnův přístup zásadně odlišuje od přístupu Karla Poppera, podle kterého se vědec snaží nově vzniklé teorie nejprve falzifikovat. Princip falsifikace, který spočívá v nalezení experimentu, který by teorii nikoliv potvrdil, ale naopak vyvrátil, rozvíjí Popper ve svém díle *Logika vědeckého zkoumání*.

Podle Kuhna je přechod od předrevolučního paradigmatu k novému spojen s určitými obtížemi. První problém vidí v nesouměřitelnosti měřítek soupeřících škol. Zastánci soupeřících paradigmat totiž nemají vždy stejný pohled na seznam problémů, jejichž vyřešení se od vítězného paradigmatu očekává a liší se také definice vědy a její měřítka.⁴⁷

Další věc, ke které mezi soupeřícími školami dochází, je vzájemné neporozumění, a to z toho důvodu, že nová paradigmatu vznikají z paradigmatu starých, proto je jejich obsahem i část terminologie a pojmových i experimentálních nástrojů, které se vytvořili během fungování paradigmatu předchozího. Nové paradigma však tyto prvky málokdy používá stejným způsobem, jak tomu bylo dříve, proto se staré termíny, pojmy a experimenty dostávají do vzájemně jiných vztahů.

Třetím a nejpodstatnějším problémem je to, že obě skupiny vědců pracují v rozdílných světech, vidí proto věci rozdílným pohledem, i když se dívají z jednoho bodu. Přechod mezi soutěžícími paradigmaty se proto nemůže uskutečnit krok za

⁴⁵ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 144

⁴⁶ Srov. Tamtéž, str. 145-146

⁴⁷ Srov. Tamtéž, str. 148

krokem a za pomoci logiky, ale stejně jako změna Gestalt nastane najednou, nebo vůbec.⁴⁸

Jsou-li konkurenční paradigmatata vzájemně nesouměřitelná, nelze mezi nimi logicky rozhodnout na základě nějakých vnitřních kritérií, Kuhn proto připouští i možnost působení faktorů vnějších. Holzbachová⁴⁹ k tomu pokládá řečnickou otázku, zda tento Kuhnův přístup není jen výrazem neschopnosti vyřešit výběr paradigmatu jinak.

Kuhn uznává, že takovouto změnou neprocházejí vědci příliš často a odkazuje na zkušenosti vědeckých objevů naší historie. Koperníkův systém ještě téměř sto let po jeho smrti neměl mnoho přívrženců. Newtonova teorie nebyla v Evropě přijata ani po půl století od vydání jeho díla *Principií*. Také Darwin příliš neočekával, že svým dílem o *Původu druhů* přesvědčí všechny, pouze doufal, že jednou bude pochopen. Začít důvěřovat novému paradigmatu podle Kuhna předpokládá změnu zkušenosti, ale ta se nedá dosáhnout donucením. Důvodem, proč mnozí změně odolávají, je jejich přesvědčení, že staré paradigma jednou přeci jen problémy vyřeší.⁵⁰

Co tedy v zápase o změnu paradigmatu rozhoduje? Nejúčinnějším se zdá být argument, kdy zastánci nového paradigmatu prohlašují, že jsou schopni vyřešit problémy, které staré paradigma dostalo do krize. Koperník tvrdil, že vyřešil dlouho trvající problém délky kalendářního roku, Newton tvrdil, že dokázal sladit pozemskou mechaniku s nebeskou a Einstein tvrdil, že dokáže sloučit elektrodynamiku s naukou o pohybu. Prokáže-li tedy nové paradigma, že je kvantitativně přesnější, pak bude mít úspěch.⁵¹

Samo toto tvrzení však nemusí vždy stačit. Koperníkova teorie ve skutečnosti nebyla přesnější, než do té doby platná Ptolemaiova teorie, ani nevedla k vylepšení kalendáře. V takovém případě musí kandidát na vítězné paradigma přinést jiný důkaz, a tím schopnost předvídat jevy, které při starém paradigmatu byly zcela neočekávané. Koperník tvrdil, že planety se podobají Zemi a vesmír musí být mnohem větší, než se předpokládalo, a když se pak šedesát let po jeho smrti tato prohlášení ukázala být pravdivými, získala jeho teorie nové stoupence.

⁴⁸ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 148-149

⁴⁹ Srov. HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*, str. 102

⁵⁰ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 150-152

⁵¹ Srov. Tamtéž, str. 152

Ale ani tento argument nemusí být v procesu výběru nového paradigmatu konečný. Kuhn tvrdí, že člověk, který volí nové paradigma, musí často volit navzdory důkazům, které z řešení problémů plynou. Nevolí podle toho jak je nová teorie přitažlivá, ale jak v nich vzbuzuje pocit, že jsou na správné koleji. Svou volbu, že nové paradigma bude v budoucnu úspěšné při řešení problémů, které nastanou, pak provádí pouze na základě víry.

V každém případě přechod od jednoho k druhému paradigmatu není náhlý proces. Odborníci postupně musí získat důvěru, na počátku může mít paradigma jen málo následovníků. Je-li ale tím, které je předurčeno k vítězství, bude postupně počet stoupců narůstat a více vědců bude konvertovat a postupovat kupředu, bude růst počet experimentů článků a knih na tomto paradigmatu založených, až nakonec u starého paradigmatu zůstane jen malý počet vytrvalců.⁵²

1.1.8 Kritika

Jak tomu často bývá, když někdo přijde s revoluční myšlenkou, ani Kuhnova koncepce se nesetkala s všeobecným přijetím a Struktura vědeckých revolucí byla vystavena řadě reakcí.

Sardar uvádí, že reakce mezi vědci na Kuhново dílo nikoho nepřekvapila. Dílo vyvolalo značnou polemiku, protože Kuhn zničil obraz vědce jako „otevřeného, nezaujatého hledače Pravdy a badatele v oblasti přírody a reality, který přitom vědu zredukoval na pouhá dlouhá období nudné konformistické činnosti přerušované výbuchy iracionální deviace“.⁵³

P. K. Feyerabend, rakouský historik vědy, hovoří o Kuhnově knize jako o mistrovském díle, které sice vedlo k novým myšlenkám, zároveň ale upozorňuje, že pojmy jako paradigma, normální věda, anomálie aj. nebyly mnohdy správně interpretovány a došlo k jejich přílišnému zevšeobecnění.⁵⁴ Jsou to podle něj jen prázdná gesta bez ohledu na souvislosti, kterými Kuhn svou tezi ještě více

⁵² Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 152-158

⁵³ SARDAR, Z. *Thomas Kuhn a vědecké války*, str. 32

⁵⁴ Srov. FEYERABEND, P. K. *Rozprava proti metodě*, str. 7

zkomplikoval.⁵⁵ Vyjadřuje také nesouhlas s tím, že by každá změna paradigmatu měla vést k nesouměřitelnosti a je přesvědčen, že vědci z různých paradigmat si rozumět mohou.⁵⁶

Také Kuhnova interpretace změny paradigmatu byla vědci kritizována. Dalo by se tedy říci, že vztah teorie a pozorování je pro Kuhna jakýsi začarovaný kruh, protože paradigma vymezuje způsob pozorování, a to naopak potvrzuje přijaté paradigma. Pozorovatelná fakta v období revoluce nemají rozhodující váhu, protože jsou spojená buď se starým, nebo s novým paradigmatem, jejich pohledy na svět jsou ale nesouměřitelné. Jak uvádí Fajkus, vztah pozorování a paradigmatu jako rozhodující prvek ve vývoji vědy Kuhn proto opouští a revoluční změny se snaží vysvětlit na základě sociologických změn. Přejít k sociologickému vysvětlení změny paradigmat je s okamžitou platností zbaven možnosti tuto skutečnost vysvětlit racionálně. Na všechny názory se nahlíží jako na názory vědecké mikrokomunity a proces přijetí nového paradigmatu se tak stává volbou autora samotného, bez bližší snahy tuto volbu zdůvodnit.⁵⁷

Imre Lakatos proto Kuhna obviňuje z iracionality. Tvrdí, že neexistuje žádný rozumný důvod pro vznik Kuhnovy krize. Považuje ji za psychologický koncept, který vyvolává nakažlivou paniku. Poté se objeví nové paradigma, které je se svým předchůdcem nesouměřitelné. Neexistují racionální měřítka, podle kterých by měla být srovnávána, každé z paradigmat má svá vlastní kritéria. Tato krize neodstraňuje jen staré teorie a pravidla, ale i normy, které jsme respektovali. Nové paradigma přináší úplně nový pojem racionality. Změna je záležitostí módního trendu. Vědecká revoluce je tedy podle Kuhna iracionální a je spíše záležitostí psychologie davu.⁵⁸

Podle Kuhna co nejpřesněji vymezené paradigma umožňuje správně definovat problém a zaručuje jejich řešení.⁵⁹ Proti tomu se ale staví Sardar se svou kritikou normální vědy, o které hovoří jako o postnormální, protože "i tu nejčistší vědu ovlivňují politickomocenské skutečnosti, zdroje financování, výběr problémů, kritéria, na jejichž základě se vybírají problémy, stejně jako předsudky a hodnotové systémy."⁶⁰ Dotýká se

⁵⁵ Srov. FEYERABEND, P. K. *Rozprava proti metodě*, str. 406

⁵⁶ Srov. Tamtéž, str. 403

⁵⁷ Srov. FAJKUS, B. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*, str. 135

⁵⁸ Srov. LAKATOS, I. *Philosophical papers*, str. 90-91

⁵⁹ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 27

⁶⁰ SARDAR, Z. *Thomas Kuhn a vědecké války*, str. 58

i etického rozměru vědecké činnosti (který ani Kuhn při popisu výběru paradigmat nezohlednil), jako např. klonování nebo genetické inženýrství, proto podle Sardara "valná část současné vědy už není vědou v Kuhnovském smyslu". Postnormální věda by měla překlenout rozdíl mezi vědeckou odborností a veřejným zájmem, protože kvalitativní hodnocení vědecké práce nelze ponechat jenom na vědcích samotných.⁶¹

Asi nejvýraznější kritika se týkala poměrně velkého množství významů, ve kterých je pojem paradigma v knize použit, proto v Dodatku z roku 1969 navrhuje Kuhn dočasně nahradit pojem paradigma slovním spojením disciplinární matice, které vysvětluje následovně: „disciplinární“ z toho důvodu, že odkazuje na něco, co je společné všem odborníkům v určité disciplíně, a „matice“ protože je složena z uspořádaných prvků různého druhu, které je potřeba dále specifikovat.

Disciplinární matice se podle Kuhna skládá z několika částí, za nejdůležitější, kterými se podrobněji zabývá, považuje čtyři:

Symbolická zobecnění – sem řadí výrazy, které členové skupiny bez problémů používají, lze je jednoduše vyjádřit logickou formou, a to symbolicky ($f=ma$) nebo i slovně (akce je rovna reakci).

Metafyzická paradigmatata – víra v určité modely, společné odevzdání se víře v nějaké tvrzení (teplo je kinetická energie částí, z nichž se skládá těleso)

Hodnoty – vytvářejí ve společenství pocit sounáležitosti

Vzory – vzorové příklady řešení konkrétních vědeckých problémů.⁶²

Později Kuhn ve svém 2. Zamyšlení nad paradigmaty z roku 1974 přiznává (jak už uvádí i v Dodatku), že dostal seznam čítající zhruba dvaadvacet různých způsobů použití slova paradigma, a to od „konkrétního vědeckého výsledku“ po „charakteristický soubor přesvědčení a koncepcí“. Reaguje určitým objasněním, kdy uvádí, že přes uvedené množství použití pojmu lze rozlišit dva základní významy pojmu paradigma. První je globální a zahrnuje v sobě všechny sdílené závazky vědeckého společenství. Druhý význam je součástí toho prvního, protože se týká určitého zvláště důležitého druhu závazku.⁶³

⁶¹ SARDAR, Z. *Thomas Kuhn a vědecké války*, str. 59

⁶² Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 181-185

⁶³ Srov. KUHN, T. S. *Druhé zamyšlení nad paradigmaty*, s. 141-165

Podle Kvasze Kuhnovo tvrzení o vývoji vědy na základě střídání paradigmat rozdělilo vědce na ty, kteří tuto filozofii přijali, neboť v ní viděli příležitost, jak se osvobodit z nadvlády vědecké racionality, a na ty, kteří ho odmítli, neboť by ztratili možnost racionálně rekonstruovat dějiny, a to pro ně byla příliš vysoká daň.⁶⁴

Dále uvádí, že Kuhnovo zavedení disciplinární matice sice pojem paradigma vyjadřuje přesněji a také ho obohatilo o některé dodatečné aspekty, ale problém vyřešen nebyl, protože tento výraz není o nic víc specifický než původní pojem paradigma.⁶⁵

Kvasz nejednotnost a nespecifičnost pojmu paradigma nevidí v tom, že by byl pojem nedostatečně vyjádřen, ale ve skutečnosti, že autor pod pojem vědecké revoluce zahrnul několik procesů různého charakteru. Navrhuje pojem vědecké revoluce rozčlenit na více typů a pro každý následně specifikovat její vlastní paradigma. Domnívá se, že pojem paradigma je všeobecný z toho důvodu, že je jaksi nadřazen více pojmům. Rozlišuje tedy tři typy vědeckých revolucí, které nazývá ideace, re-representace a objektace. Pak se oněch dvaadvacet pojmů rozpadne na tři skupiny zhruba po osmi.

Z velkého množství námitek, které se proti této koncepci staví, vybírá Fajkus tyto tři nejdůležitější: Kuhn nikde nespecifikuje, zda je nové paradigma zformulováno špičkovými vědci, nebo je rozpracováno např. v různých vysokoškolských příručkách, což umožňuje ovlivňovat vědecké pracovníky a připravovat nové adepty dané vědy. S tím souvisí také otázka, jak početná musí být skupina zastánců nového paradigmatu, aby jí bylo umožněno prohlásit nové paradigma za vítězné. Další problém vidí ve vztahu paradigmatické teorie k technice a technologii. Třetí námitkou je to, že není jasné, zda je paradigma chápáno ve smyslu disciplinární matice, tedy jako souhrn přesvědčení, hodnot, technik apod., které členové vědecké komunity sdílejí, nebo v užším smyslu jako „exemplární jsoučno“ na pozadí obecné disciplinární matice.⁶⁶

⁶⁴Srov. KVASZ, L. Kuhnova štruktúra vedeckých revolúcií medzi sociológiou a epistemológiou, str. 175

⁶⁵ Srov. Tamtéž, str. 169

⁶⁶ Srov. FAJKUS, B. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*, str. 124

1.2 SHRNU TÍ

Ve svém díle *Struktura vědeckých revolucí* předkládá Kuhn argumenty o tom, že věda se nevyvíjí přímočaře, jak se dosud obecně předpokládalo, ale jedná se o proces, který je sem tam přerušován zásadními zvraty, které se v určitých cyklech opakují a vracejí a které způsobují zásadní přehodnocení základů stávajícího vědění. To, co zůstává nebo se mění, nazývá pojmem paradigma.

Název paradigma používá Kuhn k označení určitého vědeckého stylu vědeckého společenství. Chtěl tím vyjádřit své zjištění, že výsledky vědeckého poznání neurčuje jen to, co je poznáváno ale vše, co s tím souvisí. Paradigma v sobě tedy zahrnuje jednak samu nauku, ale i organizaci vědy, způsoby její výuky, metodické postupy a předkládání výsledků, formulace problémů a způsoby jejich řešení. Toto všeobecně uznávané paradigma následně formuje i způsob myšlení lidí, kteří v jeho rámci uvažují.

Během období tzv. normální vědy, tj. v období, kdy je ve vědě relativní klid a nikdo nutně neusiluje o žádné novinky, vědci řeší tzv. hádanky. Výzkum vede paradigma tím, že si jej přizpůsobuje a zároveň ho podřizuje pravidlům. Výsledky se tedy předem dají očekávat. Jenže toto paradigma, ačkoli se to od něj očekává, časem nestačí na řešení problémů, nedokáže vysvětlit jevy, které se ve vědě a výzkumu objeví a věda se dostává do krize.

Tyto jevy neboli anomálie jsou určitými odchylkami od očekávání, které plynou z paradigmatu, vymykají se stávajícím přírodním zákonům a dosavadní paradigma na jejich řešení již nestačí. Dalo by se tedy říci, že jsou jakousi zkouškou pro paradigma, a podle toho, jak se s nimi paradigma vypořádá, lze hodnotit i to, jak daný vědecký model funguje. Když pak staré paradigma na řešení těchto anomálií nestačí, nastává čas vědecké revoluce a je potřeba z kandidátů na nové paradigma vybrat vítěze. Nové paradigma musí být schopno vyřešit nějaký významný problém, který se dosud jiným způsobem vyřešit nepodařilo.

Ačkoli sám Kuhn na základě kritiky připouští nejednotnost ve významu pojmu paradigma, jeho nejpodstatnější rysy by se daly shrnout takto:

- Paradigma v sobě zahrnuje jak samu nauku, tak i organizaci vědy, způsoby její výuky, metodické postupy a předkládání vědeckých výsledků, ale také i formulace problémů a způsoby jejich řešení, což následně ovlivňuje předmět zkoumání i kritéria

toho, co do daného oboru patří a má pro něj nějaký význam, nebo je naopak bezvýznamné a oboru se netýká

- Přijetí paradigmatu vědeckým společenstvím umožňuje lépe usměrňovat vědecký výzkum a shromažďovat fakta. V rámci paradigmatu společenství vědců realizuje výzkumy.

- Paradigma ovlivňuje strukturu společenství, umožňuje nové a přesnější vymezení oboru, skupiny lidí mění na profesionály a studium na disciplínu, odlišuje vědu od ne-vědy.

- Paradigma v boji s konkurencí vítězí tím, že je úspěšnější při řešení problémů, že dokáže lépe zodpovědět otázky, které se v rámci starého paradigmatu jeví jako anomálie.

- Vítězné paradigma nemůže existovat spolu se starým, neboť jejich pohledy na svět jsou navzájem neslučitelné. Rozhodujícím faktorem pro přijetí tohoto paradigmatu ale není jen ověřování, logické vysvětlení nebo obdobné postupy, věda před a po zvratu nemá logickou souvislost, pozdější období nevyplývá nutně z toho dřívějšího. Je to neopakovatelná souhra mnoha vnitřních vnějších faktorů, vědecké revoluce jsou proto nahodilé, tj. stejně málo zákonité jako zvraty evoluční či dějinné.

2. PARADIGMA V POJETÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

2.1 SPOR O STATUS SPOLEČENSKÝCH VĚD

Jack: No jo, sociální vědy ...

Bruce: Jsou to vědy, nebo ne?

Jack: Dospěli vaši chlapíci k něčemu tak jednoduchému, krásnému a úspěšnému, jako je Newtonova teorie?

David: Ovšemže ne! Lidé jsou mnohem složitější než planety! Vaše skvělé přírodní vědy se nedokážou vypořádat ani s počasím ...⁶⁷

Abychom se mohli zabývat aplikací pojmu paradigma na kontext sociální práce, je potřeba se alespoň ve stručnosti podívat, zda vůbec, popřípadě jak tento obor zapadá do struktury vědních disciplín.

Na otázku, co je vlastně věda, Disman připouští, že odpověď není snadná a nedají nám ji ani definice publikované v encyklopediích a slovnících v několika posledních stoletích. Podle něj až teprve Kuhn analyzoval instituci vědy a na základě zavedení konceptu paradigmatu a konceptu normální vědy můžeme dojít k závěru, že definice vědy má sociální charakter, protože o ní rozhoduje komunita vědců. Věda je tedy to, co za vědu považují vědci v daném oboru.⁶⁸

Již víme, že T. Kuhn vytvořil svou teorii vědeckých revolucí na základě historie přírodních věd a pouze pro tyto vědy, striktně tedy diferencuje mezi přírodními a společenskými vědami a odmítá svou teorii na společenské vědy aplikovat, protože podle něj tyto vědy nemají jednotné paradigma: „vždy existují vzájemně soupeřící školy a každá z nich neustále zpochybňuje základy škol ostatních“. Takové období definuje jako předparadigmatické. Vědec sice provozuje vědu, ale výsledky jeho činnosti neodpovídají vědě, jakou známe dnes, výzkum je spíše chaotický a zmatený. Pokrok lez jen těžko nalézt jinde než v rámci jednotlivé školy.⁶⁹ Podle Kuhna⁷⁰ "...zůstává

⁶⁷ FEYERABEND, P. K. *Tři dialogy o věděni*, str. 7

⁶⁸ Srov. DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*, str. 13

⁶⁹ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 161-162

⁷⁰ KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 27

otevřenou otázkou, zda vůbec nějaká ze společenských věd již přijala takové paradigma. Dějiny ukazují, že cesta k pevnému výzkumnému konsensu je mimořádně obtížná.“

Společenské vědy se tedy podle něj nachází v předparadigmatickém období, které charakterizuje takto: „Chybí-li paradigma, nebo alespoň nějaký uchazeč o roli paradigmatu, pak všechna fakta, která by se mohla týkat rozvoje určité vědy, se jeví jako stejně závažná. Výsledkem je, že shromažďování dat v rané fázi vývoje je oproti tomu, které je v pozdějším vědeckém vývoji běžné, činností spíše náhodnou. Neexistuje-li také důvod hledat nějakou zvláštní formu skryté informace, pak shromažďování dat v raných fázích se obvykle omezuje na hromadění dat, která jsou po ruce.... Člověk vůbec váhá, zda tuto literaturu nazvat vědeckou.“⁷¹ Z pseudovědy předparadigmatického období podle něj vzniká skutečná, normální věda až přijetím paradigmatu vítězné školy. Odmítnout jednoho paradigma bez nového nástupce znamená vzdát se vědy jako takové.

Holzbachová definuje spor o status společenských věd jako spor o to, zda i disciplíny zkoumající společnost lze považovat za vědy, nebo něco jiného - umění nebo disciplíny předvědeckého stádia. Tato otázka je záležitostí novověku, kdy začaly mít vědy větší praktický dopad pro společnost. Do té doby se příliš nerozlišovalo, co věda je, a co není, a její hodnota začala stoupat až po vědecké revoluci v 17. století a v období průmyslové revoluce. Vědecký model vytvářela především fyzika, ale vědy, které se tímto modelem řídit nemohly, a to se týkalo především věd společenských, které se specializovaly později, nebyly nadále za vědy považovány.⁷²

Diskuze tedy spočívala především v tom, zda a nakolik je možné přísná kritéria přírodních věd zmírnit, protože pro mnohé ze společenských věd nebylo možné tato kritéria splnit. Pokud se jich pokusily dosáhnout, začaly ztrácet vlastnosti, které pro ně byly charakteristické. Někteří jako již zmíněný T. Kuhn se pokoušeli model přírodních věd aplikovat na společenské vědy, čímž podpořili tezi o předparadigmatickém stádiu společenských věd, naopak K. Popper se domníval, že i když rozdíly mezi společenskými a přírodními vědami existují, nejsou to rozdíly podstatné. Také v rámci téže skupiny věd, např. společenských rozdíly existují.⁷³

⁷¹ KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 28

⁷² Srov. HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*, str. 100

⁷³ Srov. Tamtéž, str. 103

Podle Holzbachové se v současnosti tento pohled poněkud mění a společenským vědám je připisována úloha kultivovat přírodní vědy tak, aby byl člověk opět schopen se správně orientovat ve světě, ve kterém žije, a apeluje se na to, aby přírodovědci získali alespoň základní společenskovední vzdělání, a naopak aby se společenství vědci dokázali orientovat alespoň v základech přírodovědného pohledu na svět.⁷⁴

Podobně i Wallerstein uvádí, že sami přírodovědci v současnosti již vidí potřebu svět popisovat jinak, protože není tak stabilní a jednoduchý, jak se zdálo, a probíhající diskuze připouští již méně ostré rozlišení mnohých oblastí vědění.⁷⁵ A ačkoliv by bylo předčasné tvrdit, že pojetí dvou kultur je překonáno, staly se sociální vědy místem prolínání přírodních a humanitních oborů.⁷⁶

2.2 PROBLÉM VĚDECKOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE

Kappl se ve svém příspěvku Sociální práce - věda či profese zabývá otázkou, zda považovat sociální práci za pouhou profesi, nebo se také jedná o vědní obor. Na jedné straně představuje stanovisko určité skupiny sociálních pracovníků, podle které je sociální práce jen jakousi odbornou činností, protože o vědě se podle nich nedá hovořit především z několika důvodů. Sociální práci považují za relativně mladý obor silně spjatý s každodenní praxí, která prochází za poslední desetiletí v souvislosti se změnou společenského vývoje častými proměnami. Tím je jí znemožněno vybudovat si základnu takových teoretických poznatků, které by byly schopny odolávat a vzdorovat nepředvídatelným jevům společenské, demografické, politické a jiné sféry. Sociální práce je vždy o krok pozadu za vývojem sociální reality a jevy, které s sebou tato realita přináší. Dalším důvodem k odmítání sociální práce jako vědy je skutečnost, že se jedná o obor interdisciplinární, který od počátku své existence přebírá část teoretické výbavy z jiných oborů. Třetím argumentem, proč nepovažovat sociální práci za vědeckou disciplínu, je údajná nízká míra prokazatelnosti úspěšnosti jejích metod.⁷⁷

⁷⁴ Srov. HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*, str. 104

⁷⁵ Srov. WALLERSTEIN, I. M. *Kam směřují sociální vědy*, str. 69

⁷⁶ Srov. Tamtéž, str. 76

⁷⁷ Srov. KAPPL, M. *Sociální práce - věda či profese*, str. 33-38

Druhá skupina sociálních pracovníků sociální práci za vědu považuje, a to z těchto důvodů: Sociální práce disponuje předmětem vědy, který vymezuje, co se bude zkoumat a za pomoci jakých teorií bude výzkum proveden. Ani námitka, že sociální práce postrádá jakési ústřední paradigma, jim nebrání považovat sociální práci za vědu, protože i některé exaktní disciplíny, kupříkladu fyzika částic a kvantová mechanika, tuto podmínku splňují s určitými potížemi.

Kappl se na základě pojetí vědy Michaela Foucalta domnívá, že sociální práci lze skutečně za vědu považovat. Sociální práce disponuje svým předmětem zkoumání, který by se podle něj dal definovat jako "komplexní souvislosti mezi intrapsychickými, intrapersonálními, skupinovými a společenskými procesy a způsoby jejich ovlivňování legislativními, organizačními komunikačními a vztahovými prostředky, s cílem zlepšit životní pohodu všech lidí." Kromě předmětu zkoumání disponuje sociální práce i určitým souborem standardních metod výzkumu, který společně sdílí s dalšími společenskovědními obory, a také má svou terminologii. Dále je zde široká podpora systému vzdělávání v sociální práci.⁷⁸

Podobně se i Tokárová při pojednání o vědeckosti sociální práce přiklání na základě všeobecně přijímaného metodologického úhlu pohledu k tomu, že sociální práci lze zařadit do skupiny převážně praktických věd, které ani v nejbližší době nebudou splňovat nejvyšší kritéria vědeckosti, jako je tomu např. u fyziky či matematiky, avšak v žádném případě to není důvod ke snížení hodnoty sociální práce. Vývoj v oblasti vědy v poslední době ukazuje, že tradiční pojetí rozdělení věd už neodpovídá charakteru současného poznání, protože mnohé vědní obory se navzájem překrývají a navzájem spolupracují i netradiční obory, vznikají nové vědní disciplíny, které často nezapadají do současných vědeckých poznatků, způsobují chaos, zvraty i zánik dosud platných paradigmat.⁷⁹

Zdá se, jako by tento stav připomínal Kuhnovy anomálie a následné vědecké revoluce, kdy je zapotřebí přijmout nové paradigma. Nevypadá to ale, že v tomto případě by se něco takového očekávalo, protože "tradiční pojetí metodologie novověké vědy se na konci 20. století zásadním způsobem změnilo ..." ⁸⁰ A potvrzují to i názor Wallersteina, který se domnívá, že "je důležité přijmout koexistenci různých interpretací

⁷⁸ Srov. KAPPL, M. Sociální práce - věda či profese, str. 33-38

⁷⁹ Srov. KAPPL, M. Sociální práce - věda či profese, str. 33-38

⁸⁰ TOKÁROVÁ, A. *Sociálna práca: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*, str. 49

nejistého a složitého světa. Pouze pluralita univerzalismů nám umožní pochopit bohatost sociálních skutečností, ve kterých jsme žili a žijeme."⁸¹

Podle Tokárově závěry některých vědeckých prací svědčí o tom, že pojetí sociální práce jako vědy je zpochybňováno neprávem. Nedostatečná míra vědeckosti neznamená odlišný názor na předmět nebo strukturu vědy, protože vědy o člověku a společnosti jsou multiparadigmatické a vědci nikdy nebudou jednotní v názoru na pojetí předmětu a metod své vědy. Mezidisciplinární diskuze je pro rozvoj disciplíny velice důležitá, protože se podílí na vyjasnění úkolů dané vědy, předložení nových výzkumných otázek i vzniku vlastní teorie.⁸²

Sociální práci jakožto společenskovědní disciplínu lze tedy za vědu považovat především z těchto důvodů:

- má ujasněný předmět výzkumu, kterým je sociální realita (problémové situace a sociální události jednotlivců i skupin)
- má svou metodologii a metodiku
- má vlastní obsahovou strukturu a poznatky ostatních věd aplikuje ve výzkumu vlastních otázek
- plní významné funkce směrem k praxi - výstupy výzkumu jiných příbuzných věd aplikuje v teorii a praxi sociální práce.⁸³

Uvést jednotnou definici sociální práce není úplně jednoduché, protože sociální práce jednotnou definicí nedisponuje. Existuje jich mnoho, najdeme je prakticky v každé učebnici sociální práce, u každého autora se bude trochu lišit, bude klást důraz na jiný pohled.

Navrátil konstatuje, že "existuje celá řada autorů, kteří se pokusili vymezit obsah, pojetí a cíle sociální práce, ale jen některé z navržených definic skutečně posloužily k ohraničení profesionálního pole sociální práce. Nejasnosti o povaze, účelu i kompetencích sociální práce nadále přetrvávají a v českých poměrech jsou navíc posilovány nedostatkem odborné diskuse nad tímto tématem."⁸⁴

⁸¹ WALLERSTEIN, I. M. *Kam směřují sociální věd*, str. 68-69

⁸² Srov. TOKÁROVÁ, A. *Sociální práce: kapitoly z dějin, teorie a metodiky sociální práce*, str. 50

⁸³ Srov. Tamtéž, str. 50

⁸⁴ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 7

Schavel upozorňuje, že sociální práci ovlivňuje především kultura, morálka, historie, společenské hodnoty a zvyky určité společnosti, proto se vyvíjela v každé zemi jinak, podle specifických potřeb sociální péče a sociální politiky. Východiskem sociální práce tedy nemůže být žádná obecná teorie, ani nelze sociální práci jednotně definovat.⁸⁵

Pro názornost se podívejme na několik takových pojetí. Na počátku porevolučního vývoje sociální práce definuje např. Novotná tento obor v širším pojetí, které v sobě zahrnuje sociálně-technická opatření, jako jsou např. služby, dávky, organizace sociální pomoci nebo spolupráce s jinými odborníky, dále řídicí činnost, rozhodování, plánování, výzkum. V užším smyslu jde pak o přímý, záměrný a připravený kontakt s jednotlivcem, skupinou, komunitou za účelem stanovení sociální diagnózy a sociální terapie.⁸⁶

Podle Havrdové je sociální práci jako vědní obor "aplikovaná věda, která zkoumá komplexní souvislosti mezi intrapsychickými, interpersonálními, skupinovými a společenskými procesy a způsoby jejich ovlivnění legislativními, organizačními, komunikačními a vztahovými prostředky s cílem zlepšit životní pohodu všech lidí. Sociální práce jako činnost je profesionální aktivita, která vytváří podmínky pro rozvoj a lepší využití zdrojů jednotlivce, skupin, komunit a společnosti využíváním prostředků analýzy a komunikace, profesionálním utvářením a usnadňováním vzájemné interakce (organizováním, vyjednáváním), či realizací a změnou legislativních a společenských podmínek, s cílem ochránit a posílit zejména znevýhodněné a ohrožené skupiny a jednotlivce ve společnosti."⁸⁷

Musilovo novější pojetí zase charakterizuje sociální práci v souvislosti s pomáhajícími profesemi, uvádí jejich společný znak, kterým je poskytování pomoci lidem v obtížných životních situacích. Na rozdíl od jiných pomáhajících disciplín se ale sociální práce soustřeďuje především na interakci mezi člověkem a jeho sociálním prostředím. Cílem je poskytování pomoci zejména při dosahování rovnováhy mezi očekáváním sociálního prostředí, v němž lidé uspokojují své potřeby, a jejich

⁸⁵ Srov. OLÁH, M., SCHAVEL, M., ONDRUŠKOVÁ, Z. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*, str. 70

⁸⁶ Srov. NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. *Sociální práce, její vývoj a metodické post.* str. 22-23

⁸⁷ HAVRDOVÁ, Z. *Kompetence v praxi sociální práce*, str. 154

schopností tato očekávání zvládat. Sociální práce je tedy snaží působit na vztahy mezi vlastnostmi klienta a vlastnostmi sociálního prostředí.⁸⁸

Pro srovnání lze ještě uvést, co za sociální práci považuje Mezinárodní etický kodex sociální práce přijatý v r. 2004 Mezinárodní federací sociálních pracovníků: „Profese sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v lidských vztazích a také zmocnění a osvobození lidí v zájmu zvýšení blaha. Sociální práce zasahuje v oblastech, kde dochází k interakci lidí a jejich prostředí, a využívá k tomu teorie lidského chování a sociálních systémů. Základem sociální práce jsou principy lidských práv a sociální spravedlnosti.“⁸⁹

Několik výše uvedených definic nám zajisté určitým způsobem rámeč působnosti sociální práce vymezí. Například Payne, autor třech malých paradigmat pro sociální práci, zastává tento názor: "Má-li se některá společenskovední disciplína osvědčit jako samostatné akademické učení, musí se definovat a odlišit od ostatních společenskovedních disciplín. Musí prokázat, v čem je jedinečná."⁹⁰

Pro koho je ale přesná definice přínosem? Student sociální práce se několik definic naučí, aby mohl úspěšně složit zkoušku, sociální pracovník při své každodenní praxi nad tím zřejmě nepřemýšlí vůbec. A i když samozřejmě není snahou a priori odmítat definice, mnohem důležitější pro něj bude odpověď na otázku, co a jak nejlépe by měl udělat, aby klientovi pomohl s jeho problémy, a k tomu již potřebuje znát jistá specifika práce s klientem a potřebuje vědět, proč jednat nebo naopak nejednat právě takovým způsobem. Lze tato specifika nazvat Kuhnovským paradigmatem ve smyslu soustavy přesvědčení, hodnot, technik a výsledků výzkumu, které příslušníci jednoho oboru sdílejí? A pokud ano, jaký byl jejich vývoj a dochází k jejich proměnám během sociální práce? Pro odpověď bude potřeba podávat se na historii sociální práci od jejího počátku až do současnosti.

⁸⁸ Srov. MUSIL, L. *"Ráda bych vám pomohla, ale..."*, str. 15-16

⁸⁹ Mezinárodní etický kodex sociální práce

⁹⁰ TOMEŠ, I. Sociální práce dnes a zítra. In: *Sborník z konference*, str. 16

2.3 PARADIGMA V HISTORII SOCIÁLNÍ PRÁCE

Sociální práce se do své současné podoby začala formovat na počátku 19. století. Během historie dochází ke změnám v chápání sociální práce, mění se její způsob i formy poskytování péče. Její současná podoba je výsledkem dlouhých let vývoje, který neprobíhal plynule a rovnoměrně, ale během tohoto vývoje se objevila spousta různých konceptů. Některé zanikly, některé vytrvaly krátce, některé trvají dosud. Významnými činiteli se v tomto vývoji staly specifické sociální potřeby občanů, charakter sociální politiky jednotlivých států, ale např. i náboženství, etické a morální normy daných společností. Důležitá je též skutečnost, že některé z dnešních široce uznávaných konceptů měly dlouho pouze lokální dosah a někdy skutečně trvalo i desetiletí než se rozšířily i do jiných zemí.⁹¹

Payne se zamýšlí nad problémem přístupu k historickým faktům. Historie je podle něj většinou předkládána formou vyprávění, mohli bychom proto nabýt dojmu, že cokoli je zadokumentováno, v tomto případě sociální práce, má souvislou a nepřerušovanou identitu a povahu, a tuto kontinuitu lze pochopit a vysvětlit. V rámci této identity jsou zachycené příběhy o změnách. Osvícenství, které ovlivnilo myšlení západní civilizace, s sebou přináší názor, že změny, ke kterým během historie dochází, znamenají, že lidská společnost se vyvíjí. Tento vývoj lze vysledovat a zkoumat, a historie je v konečném důsledku to, co tento vývoj dokumentuje.⁹²

Existují však i opačné názory, že ne vždy se věci vyvíjejí, nejdou dopředu, ale mohou i zmizet a zaniknout. Věci, které byly dřív chápány jako součásti sociální práce, se staly nepodstatnými, ztratily důležitost, nejsou relevantní. Proces, díky kterému některé aktivity přestanou být sociální prací, souvisí s procesem, který sociální práci formuje.⁹³ Kodymová uvádí příklad z historie české sociální práce, kdy byly za první republiky zřizovány speciální úřady pro válečné poškozence a těmto lidem poskytována zvláštní péče. Postupem času, ať už z důvodu jejich úmrtí nebo zabezpečení, však potřeba péče o tyto lidi odeznívala, až byla nakonec problematika válečných poškozenců vyřešena a ze zaměření sociální práce tato aktivita zmizela.⁹⁴

⁹¹ Srov. KAPPL, M. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory-Sborník z konference, str. 44-58

⁹² Srov. PAYNE, M. *The origins of social work*, str. 7

⁹³ Srov. Tamtéž, str. 7

⁹⁴ Srov. KODYMOVÁ, P. *Historie české sociální práce v letech 1918-1948*, str. 24-25

Payne upozorňuje, že jedním z problému myšlenky continuity je to, že se někdy historie jeví jako paralela současnosti. Lidé říkají, že se historie opakuje. Nicméně události jsou produktem svého času a jsou ovlivněny okolnostmi, které je utvářejí. Vidíme-li události, které se v minulosti staly, vytváříme je zpětným pohledem ovlivněným našimi současnými zájmy a moderními porozuměním. Předpokládáme, že součástí života, které šly v minulosti jiným směrem, formovaly sociální práci stejně jako věci v současnosti.⁹⁵

2.3.1 Období před sociální prací

Ačkoliv lze sociální práci jako obor považovat za záležitost období porevolučních změn, neznamená to, že by předtím lidé nějakým způsobem nepečovali o druhé.

Za počátek sociální aktivity lze označit rodovou solidaritu neboli společné úsilí členů rodu o přežití v rodovém zřízení. Neexistovaly žádné instituce, které by sociální otázky řešily, bylo to pouze záležitostí rodiny samotné. Každý v rodině vykonával přidělenou práci a měl své místo. Součástí systému tvorby zdrojů a rozdělování byla i péče o ty, kteří se o sebe nemohli postarat, avšak se společenskou dělbou práce a vyšší organizací společnosti se v péči o tyto členy objevují problémy.⁹⁶

Zmínky o formách a podobě sociální péče se objevují ve Starém zákoně. Židovství je spjato s představou Boha jako toho, kdo se ujímá slabých a je jejich ochráncem, avšak vyzývá i věřící, aby i oni byli aktivní a pomáhali lidem v nouzi. Na určitou pomoc ve starověkém Izraeli měli lidé právní nárok (např. paběrky po žních z pole, zapomenuté plodiny, promíjení dluhů).⁹⁷

Ve starověku byly součástí domácího společenství též otroci, kteří zde pracovali, a kromě odměny za práci měli též zabezpečenou určitou skromnou péči při některých sociálních událostech, např. chorobě a stáří. V Řecku fungoval systém diet připomínající dnešní podporu v nezaměstnanosti, která byla určena nejchudším vrstvám obyvatel. Určitá státní pomoc byla poskytována též slepým, chromým nebo jinak postiženým, kteří si nemohli obživu zajistit sami. Kromě státu poskytovaly pomoc i spolky a cechy řemeslníků, jejichž činnost byla kryta z členských příspěvků

⁹⁵ Srov. PAYNE, M. *The origins of social work*, str. 9

⁹⁶ Srov. TOKÁROVÁ, A. *Sociální práce: kapitoly z dějin, teorie a metodiky sociální práce*, str. 114

⁹⁷ Srov. MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*, str. 28-33

i z podpory bohatých.⁹⁸ Vašek však uvádí, že se tuto pomoc v žádném případě nelze považovat za chudinskou podporu, nýbrž za politickou, protože jejich úkolem je zabezpečit zchudlého natolik, aby mohl plnit své politické povinnosti.⁹⁹

Zchudlí občané v Římě byly také zaopatřovány pomocí státních diet, později se poskytovalo i obilí, chléb, maso, olej. Nejzranitelnějšími byli řemeslníci závislí na odměně za práci, zakládali proto pro případ nemoci nebo jiného neštěstí tzv. collegia, kam platili příspěvky, a ty jim pak v případě sociální události byly vypláceny formou dávek.¹⁰⁰ I v tomto případě Vašek poukazuje na to, že ačkoliv s chudým poskytovalo obilí a víno a byly pro ně pořádány i hry, nešlo o opravdový soucit s těmito lidmi, ale vládnoucí tak jednali více z toho důvodu, aby si zachovali u lidí přízeň. Říman byl veden k tomu, aby pomáhal, ale zároveň k tomu, aby neměl soucit.¹⁰¹

Se vznikem křesťanství se objevuje charitativní činnost zaměřená na zlepšení postavení strádajících, jejíž význam se po pádu římské říše ještě umocňuje.¹⁰² Tomeš tvrdí, že to byly monoteistické církve, které svou výzvou k filantropii poskytly první ucelený rámec pro sociální politiku, když formulovaly pomoc bližnímu jako ctnost, díky které může člověk dojít spásy.¹⁰³

S tímto prvkem se lze setkat i v pojednání Geremka, který říká, že „almužnou lze odpykat hříchy, proto se přítomnost chudých v křesťanské společnosti stává naplněním plánu spásy.“ Rostoucí chudoba jako sociální jev přispěla ve středověké společnosti k rozvoji charitativní činnosti a žebravých řádů. Chudí měli ve společnosti určitý status, který pro ostatní představoval možnost "našetřit" si na spasení. Charita sice přirozeně vycházela z milosrdenství, na druhou stranu v ní byla tak trochu i vypočítavost, kdy měla dopomoci ke spásě nebo se jejím prostřednictvím poukazovalo na vlastní bohatství a křesťanské postoje.¹⁰⁴ Podle Geremka má milosrdenství ve skutečnosti podobu komplikovaného citu i chování. Almužna udělená žebrákovi může vyjadřovat soucit, který je jen prchavou emocí, soucit k bezprostředně vnímané bídě, nebo i projev naděje na odplatu ve vztahu k nadpřirozenu. Ve filantropických aktivitách tedy mohou být

⁹⁸ Srov. TOKÁROVÁ, A. *Sociální práce: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*, str. 116

⁹⁹ Srov. VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské charity*, str. 13

¹⁰⁰ Srov. TOKÁROVÁ, A. *Sociální práce: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*, str. 116

¹⁰¹ Srov. VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské charity*, str. 16

¹⁰² Srov. TOKÁROVÁ, A. *Sociální práce: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*, str. 116

¹⁰³ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*, str. 37

¹⁰⁴ GEREMEK, B. *Slitování a šibenice*, str. 25-26

vedle sebe vnímány humanitární motivy, potvrzení vlastního bohatství, vlastní seberealizace i láska k člověku.¹⁰⁵

Zajímavým se stává prvek solidarity, který do společnosti vnáší ta skutečnost, že se společnost nestarala o ty, kteří se ocitli ve špatné životní situaci, jako je tomu v dnešní době. Byla založená na principu "sami sobě navzájem" anebo "dneska ty mně, zítra já tobě". Prakticky se to projevilo zakládáním cechů sdružujících řemeslníky, obchodníky, tovaryše, později i bratrstev - laických náboženských spolků plnících různé charitativní úkoly.¹⁰⁶

Postupně dochází také k vývoji řeholních společenství, která poskytují péči sirotkům, vdovám, odsouzeným i pronásledovaným. Během vrcholného středověku řády pod vedením Františka z Assisi přistupují novým způsobem k chudým a nemocným. Vznikají instituce s řeholními sliby, které se inspiroují jeho postojem. Také některé rytířské řády (Řád maltézských rytířů, Řád německých rytířů a další) se věnují špitálské službě. V období 15. a 16. století se pečovatelské službě věnují sestry Voršilky a Vincentky. Na přelomu 18. a 19. století se zakládají různá zdravotní a pečovatelská zařízení v Evropě, Severní Americe, ale i v koloniích.¹⁰⁷

2.3.2 Charitativní model

Aktivity, o kterých lze již tvrdit, že stojí na počátku sociální práce, byly původně výhradně náplní činností různých církevních organizací, spolků a hnutí, jež vznikaly v průběhu 19. století na území celé Evropy, ale i Spojených států amerických. Aktivity těchto spolků měly společné zejména propojení evangelizačních snah a pokusů o mravní převýchovu klientů se samotnou pomocí.¹⁰⁸

Konkrétní formou pomoci byly osobní návštěvy v domácnostech naplánované na základě ústředního rejstříku potřebných s cílem "ochrany ubohých lidí před hříchem chudoby". Ideologie většiny těchto hnutí byla silně moralistická a vycházela z předpokladu, že za sociální selhání si je člověk vinen sám, protože se neřídí křesťanskou etikou, a objevují se proto snahy střední třídy vnutit své hodnoty chudým. I když se občas objevily i různé inovativní iniciativy (např. hnutí usazování, úřednické

¹⁰⁵ Srov. GEREMEK, B. *Slitování a šibenice*, str. 248

¹⁰⁶ Srov. TOKÁROVÁ, A. *Sociální práce: kapitoly z dějin, teorie a metodiky sociální práce*, str. 120-121

¹⁰⁷ Srov. VOJTKO, T. *Postižený člověk v dějinách II*

¹⁰⁸ Srov. KAPPL, M. *Vývojové modely sociální práce a jejich metafory*. Sborník z konference, str. 44-58

rozdělování zdravotních podpor), církevní řády a denominace zaměřené na charitativní činnosti nadále pokračovaly ve své činnosti, a později se některé z nich stávaly partnery státu.¹⁰⁹

Kappl se odkazuje na Lipovetskeho, který zmiňuje, že na rozdíl do starověké charity, která údajně neměla racionální opodstatnění, zaměřuje se v tomto období podpora pouze na ty, kteří si ji zaslужují (sezdaná rodina, udržovaná domácnost, osobní zdrženlivost). Hlavním zájmem filantropů se stává rozvoj hospodářské nezávislosti nemajetných, čemuž napomáhá i vznik a rozvoj nových institucí, jako např. chudinská škola, spořitelny, dobročinné ubytovny, večerní výuka, večerní knihovny, sirotčince, útulky pro osamělé dívky, svazy matek, ústavy pro padlé dívky. Pomoc bližnímu už nebyla cílem sama o sobě, ale prostředkem k převýchově mas.¹¹⁰

Na základě pojednání Lipovetského¹¹¹, který připodobnil návštěvy prvních sociálních pracovníků k návštěvám misionářů nevěřících, označuje Kappl sociálního pracovníka této doby jako *misionáře* propojujícího evangelizaci se sociální pomocí.¹¹²

2.3.3 Medicínský model

V této době se jako metoda práce s klientem uplatňuje především případová práce a práce s rodinou. Z tohoto období lze zmínit např. Elizabeth Fryovou, sociální pracovníci z Londýna, která se věnovala ženám ve vězení, kde pro ně organizovala kurzy šití a pro jejich děti kurzy vzdělávání. Na rozdíl od silně moralistických hnutí filantropického modelu se začínají objevovat názory, že za život v chudobě neodpovídá jen klient sám, ale chudoba je důsledkem nezaměstnanosti a příslušnosti k sociální vrstvě, což připravilo půdu pro to, aby se stát více angažoval v péči o hendikepované.¹¹³

Postupně se v sociální práci začíná prosazovat skupinová a komunitní práce, jejíž průkopnicí se stává Octavia Hillová. Zbývá se velkoměstskou chudinou - výstavbou bytů, zakládáním dílen, hřišť. Američanka Jane Adamsová se zase věnuje problematice přistěhovalectví, která je v té době v USA důležitým tématem.

¹⁰⁹ Srov. MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*, str. 101

¹¹⁰ Srov. LIPOVETSKY, G. *Soumrak povinnosti: bezbolestná etika nových demokratických časů*, str. 51

¹¹¹ Srov. Tamtéž, str. 49

¹¹² Srov. KAPPL, M. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. Sborník z konference, str. 44-58

¹¹³ Srov. MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*, str. 102

Matoušek uvádí charakteristický rys tohoto období, a tím je přejímání medicínského jazyka do sociální práce.¹¹⁴ Do sociální práce byly zavedeny medicínské pojmy, ke kterým byl poté přidán výraz „sociální“, z nichž některé výrazy jsou dosud v sociální práci používány, např. „sociální anamnéza“, „sociální diagnosa“, „sociální terapie“, či „sociální prevence“. Tehdejší pojetí sociální práce dobře vystihuje představu sociálního pracovníka jako *zdravotníka*. Toto pojetí ovlivňovalo sociální práci ještě před pár desítkami let.¹¹⁵

2.3.4 Psychoterapeutický model

Navazuje počátkem 20. století na model medicínský a vyznačuje se poznatky z oblasti psychologie, především psychoanalýzy. K osobnosti tohoto směru v sociální práci patřila Virginie Robinsonová a Florence Hollisová, v Československu Marie Krakešová. Vzhledem k tomu, že většina věd tohoto období byla ovlivněna Freudovou psychoanalytickou koncepcí, nebyla výjimkou ani sociální práce. Důsledkem tohoto přístupu byla snaha o pochopení klientovy osobnosti, vnější okolnosti již nebyly pro práci s klientem tolik stěžejní. Důležitou se stala minulost klienta, především rané dětství a rodinné vazby, které se v tomto období zformovaly. Také vztah sociálního pracovníka a klienta prochází změnou, velký vliv má otevřené naslouchání bez jakéhokoliv moralizování.¹¹⁶

Psychologický koncept ovlivňuje sociální práci i dnes, ale jedná se spíše o směry jako logoterapie, přístup orientovaný na klienta, transakční analýza, kognitivně behaviorální terapie, systemický přístup. Sociální pracovník v pojetí psychoterapeutického modelu je chápán jako *terénní terapeut*. Sociální práci stále tento model uplatňuje i v současnosti.¹¹⁷

2.3.5 Sociologický model

Sociologický koncept považuje Kappl za poněkud sporný. Na jedné straně zmiňuje sociologa Bergera, který tvrdí, že sociální práce je mnohem více ovlivněna psychologii než sociologií, protože sociologie není praxí, ale pokus o porozumění, a i když může

¹¹⁴ Srov. MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*, str. 102

¹¹⁵ Srov. KAPPL, M. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. Sborník z konference, str. 44-58

¹¹⁶ Srov. Tamtéž

¹¹⁷ Srov. Tamtéž

sociální pracovník díky sociologii získat užitečné poznatky, to, jak s nimi naloží, je věcí sociálního pracovníka, nikoliv sociologa. Na druhé straně uvádí sociology jako Mary Richmondová, I. A. Bláha nebo O. Machotka, kteří se přímo sociální práci zabývali a snažili se pro sociální práci vytvořit různé modely a metody. I když názory všech nelze sjednotit, měly jejich poznatky vliv na to, že se pozornost sociálních pracovníků začala opět obracet od vnitřních příčin k vnějším společenským a ekonomickým okolnostem. Díky tomu začali sociální pracovníci jako jedni z prvních usilovat o změny společenských podmínek. Sociální pracovník je v tomto pojetí přirovnáván k *sociálnímu reformátorovi*. Stejně jako psychoterapeutický model, má i model sociologický v současné sociální práci určitý význam, v přímé práci s klienty se ale uplatňuje spíše zřídka.¹¹⁸

2.3.6 Radikálně koncipovaný model

Radikálně koncipované pojetí sociální práce samo sebe vidělo jako nástroj širších společenských změn, konkrétně přeměnu kapitalistické společnosti na jiný, spravedlivější typ. Populárním se stal koncem 60. a v 70. letech 20. století, inspirací se mu staly myšlenky Karla Marxe a jeho následovníků ze známé frankfurtské školy. I přesto, že se mu nepodařilo kapitalismus svrhnout, sociální práce se díky němu začala zabývat tématy jako např. podmínky zdravotních a nápravných ústavů, otázka skrytého vnučování hodnot a norem střední třídy ostatním vrstvám, závaznost protestantské etiky atd. Sociálního pracovníka lze v tomto modelu označit za *revolucionáře*. V současné sociální práci tento koncept nenachází téměř žádnou podporu.¹¹⁹

2.3.7 Manažerský model

Jedná se o vlivný model 80. let 20. století, který pohlíží na sociálního pracovníka jako na *manažera*. Hlavními znaky je orientace na trh a také nedůvěra k psychosociálnímu pojetí sociální práce. Klient začíná být chápán spíše jako zákazník a rovnocenný partner sociálnímu pracovníkovi, který je zde v roli dodavatele služby. Z toho plyne určitý profesionální odstup, který si sociální pracovník vůči klientovi uchovává, což mu umožňuje vyhnout se případnému obvinění manipulace s klientem. Přínosem tohoto

¹¹⁸ Srov. KAPPL, M. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. Sborník z konference, str. 44-58

¹¹⁹ Srov. Tamtéž

pojetí byla ale i ta skutečnost, že se sociální práce začala zabývat pojmy jako trh, konkurence, propagace, nabídka a poptávka, efektivita aj., a ze strany sociálních pracovníků tak dochází ke zkvalitnění nabídky služeb směrem ke klientovi.¹²⁰

2.4 PARADIGMA V SOUČASNÉ SOCIÁLNÍ PRÁCI - VYBRANÁ POJETÍ

Jak bylo již uvedeno v první kapitole, paradigma zformulované ve vědě Thomasem Kuhnem je charakterizováno jako určitý způsob vidění světa nebo také přesvědčení, příklady sdílené praxe zahrnující v sobě zákony, teorie, aplikace, modely řešení, schémata.¹²¹

Ačkoliv se Kuhnova koncepce na společenské vědy nevztahovala, a ve svém díle autor vyjadřuje pochybnosti nad tím, že by některá ze společenských věd do stádia paradigmatu již dospěla,¹²² pojem paradigma dnes běžně využívají mnohé z nich. V sociologii např. paradigma umožňuje vnitřní členění této disciplíny, ustálila se zde celkem tři - faktualistické, behaviorální a definiční paradigma. Žádné z nich nezískalo dominanci, proto je sociologie vědou multiparadigmatickou.¹²³ Existují také paradigmatu, která různé obory společně sdílejí. Jedná se např. o společná výzkumná paradigmatu, jak je popisuje Disman,¹²⁴ a to paradigma kvalitativní a kvantitativní.

Pojem paradigma v české sociální práci zpopularizoval Navrátil.¹²⁵ Jedná se o koncept, který v sociální práci rozpracoval Malcolm Payne, který vycházel sice z původního Kuhnova modelu, jelikož však podle něj sociální práce dosud nedospěla do stavu jednoho paradigmatu, které by její podstatu dokonale vystihovalo, přichází s myšlenkou třech tzv. malých paradigmat, která se navzájem odlišují svými východisky i důsledky. Podle Payneho je paradigma sociálním konstruktem a je výsledkem všech uplatňovaných teorií a způsobů praxe. Od chvíle, kdy začne většina sociálních

¹²⁰ Srov. KAPPL, M. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. Sborník z konference, str. 44-58

¹²¹ Srov. KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*, str. 10, 23

¹²² Srov. Tamtéž, str. 27

¹²³ Srov. JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, str. 16

¹²⁴ Srov. DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*.

¹²⁵ Srov. NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce, str. 37-50 a NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*, str. 12

pracovníků s klienty pracovat obdobným způsobem, začíná dané paradigma v praxi platit.¹²⁶

Mezi uvedenými třemi koncepty se vedl spor o to, zda se může jeden z konceptů časem prosadit a zvítězit nad ostatními. Přestože každý z těchto konceptů má jinou představu o sociálním fungování klienta a představitelé jednotlivých pojetí se v mnohém neshodnou, lze zde nalézt i určité společné prvky. Podle Navrátila ale současný stav spíše poukazuje na spolupráci mezi jednotlivými koncepty, už jenom proto, že zastánci jednotlivých přístupů jsou schopni ocenit význam části jiné koncepce.¹²⁷

Koncept třech malých paradigmat sice patří v české sociální práci k nejznámější typologii, nejedná se ale o typologii jedinou. Na základě několika dalších typologií se podíváme, zda je možné vysledovat převládající paradigmatický model.

2.4.1 Tři malá paradigmata

Reflexivně-terapeutické (terapeutické) paradigma

Stoupenci tohoto směru se zaměřují především na zabezpečení duševního zdraví a pohody svých klientů, ať už se jedná o jedince nebo skupiny. Snaží se zjistit, jaký vliv na zvládání životní situace klienta mají jeho osobní nedostatky, problém tedy vidí na straně klienta. Cestou k tomuto cíli je podpora rozvoje a seberealizace klientů. Velký důraz je proto kladen na komunikaci a budování vztahu, který ale není jednostranný, vzájemné ovlivňování způsobuje také změnu sociálního pracovníka.

Jako příklady tohoto pojetí se uvádí psychoterapeutické koncepty, jako je rogersovský přístup zaměřený na klienta, logoterapie, transakční analýza apod. Profesní výbava sociálního pracovníka je zde postavena na znalostech psychologie a terapeutickém výcviku.¹²⁸

¹²⁶ Srov. NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, str. 37-50

¹²⁷ Srov. Tamtéž.

¹²⁸ Srov. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 14-15

Socialisticko-kolektivistické (reformní) paradigma

Příznivcům tohoto směru je společné úsilí o reformu společenského prostředí. Tito lidé jsou přesvědčeni, že pomoc utlačovaným vzít život do svých rukou a dosáhnout tak určité rovnosti a společenské spravedlnosti spočívá v podpoře společenské kooperace a solidarity mezi členy dané společenské třídy či subkultury. Podstatou sociální práce v tomto pojetí je zaměření na zmocňování utlačovaných, aby se sami podíleli na změnách a tvorbě institucí. Tento koncept vychází z teze o existenci společenských elit, které si přivlastňují a drží společenskou moc a s ní i zdroje a statky, a z tohoto důvodu dochází k takovým společenským rozdílům, kdy jsou některé vrstvy nad druhými nadřazené. Cílem sociální práce je proto vybudovat společnost na více rovnostářských principech. Představitelé tohoto paradigmatu odmítají ostatní dvě paradigmatata, neboť ty podle nich současný společenský systém, tedy i zájmy elit, a tím podle jejich názoru také podporují a posilují zájmy elit. Příkladem tohoto pojetí sociální práce mohou být marxistické, radikální koncepty. Sociální pracovník by měl být vzdělán v oborech jako je politologie, sociální filozofie a sociologie.¹²⁹

Kodymová konstatuje, že tento přístup se v české sociální práci používá velmi omezeně, větší tradici zde má paradigma terapeutické či poradenské, které řeší životní události jednotlivých příslušníků skupin ohrožených sociálním vyloučením bez ohledu na to, že příslušná událost je pouhým následkem, zatímco příčinou může být společenská nerovnost mezi majoritní skupinou a ohroženou nebo případně již vyloučenou minoritní skupinou. Jedním z důvodů, proč se tento přístup v naší zemi téměř neuplatňuje, je podle ní nedostatečné teoretické vybavení studentů, kteří jsou sice schopni jednotlivé přístupy od sebe odlišit, ale již nejsou schopni, jedná-li se o přístup reformní, jej aplikovat.¹³⁰

Individualisticko-reformistické (poradenské) paradigma

Pro zastánce tohoto proudu je důležité uschopnění klienta ke zvládnutí problémů a jeho přístup k odpovídajícím informacím a službám. Sociální práce v tomto pojetí je chápána jako jedna z důležitých součástí systému sociálních služeb. Zaměřuje se na neuspokojené potřeby klienta a na jeho omezení, která mu brání využít dostupné služby

¹²⁹ Srov. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 14-15

¹³⁰ Srov. KODYMOVÁ, P. Reformní paradigmatata v praxi české sociální práce. *Sborník z. konf.* str. 59-62

a možnosti, díky kterým by jeho potřeby mohly být naplněny. Sociální práce v tomto kontextu spočívá především v poskytování informací a odborného poradenství, dále pak zprostředkováním a zpřístupňováním pomoci a služeb. Snahou sociálních pracovníků není žádná významná změna společnosti, ale jedná se spíše o malé a individuální změny a podporu osobního a komunitního růstu. Příkladem teorie sociální práce, kterou lze k tomuto paradigmatu přiřadit, je úkolově orientovaný přístup práce s klientem nebo občanské poradenství. Teoretický rámec pro výkon profese poskytuje psychologie, sociologie, právo.¹³¹

Payne se ve svém dosud posledním vydání díla *Modern social work theory* vrací k tématu paradigmatu a zmiňuje, že toto pojetí vedlo k tomu, co někteří nazvali válkou teorií nebo paradigmat. Teorie byly neslučitelné, lidé tvrdili, že jedna je lepší než druhá, přiklonili se k jedné teorii paradigmatu, čímž odmítli ty ostatní. Postupem času si autor ale uvědomil, že většina teorií přece jen sdílí určité společné hodnoty. Netvrdí, že je některá z nich více správná nebo že se všechny paradigmata spojují v jedno, ale spíše, že ze zásady nestojí proti sobě, ale naopak spolu mohou koexistovat.¹³²

Sociální konstrukt sociální práce spočívá v rozdílném pojetí a pohledů na věc. Důležité rozdíly mezi jednotlivými pohledy na sociální práci se pojí s rozdílnými politickými představami o tom, jak by měl fungovat sociální stát. Každý z těchto pohledů reprezentuje určitou politickou filozofii, která je ve společnosti ve velké míře zastoupena.

Payne nadále zachovává jakousi triádu v pojetí sociální práce, avšak dochází k jejímu předefinování z "třech pohledů na sociální práci"¹³³ k "třem úkolům sociální práce".¹³⁴ Obsah jednotlivých pojetí zůstává stejný, u každého pohledu je zdůrazněno i politické východisko charakterizující tento přístup:

¹³¹ Srov. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 16-17

¹³² Srov. PAYNE, M. *Modern social work theory*, 4th ed., str. xviii

¹³³ PAYNE, M. *Modern social work theory*, 3th. ed., str. 8

¹³⁴ PAYNE, M. *Modern social work theory*, 4th ed., str. 20

Zmocňování - nahrazuje pojem reflexivně-terapeutické (terapeutické) paradigma. Úkolem je pomoci klientovi nalézt v sobě schopnost k překonání tíživé situace. Tento přístup spojuje sociální práci se sociálně demokratickou politickou filozofií, podle které by ekonomický i sociální rozvoj měly jít ruku v ruce, aby mohlo být dosaženo zlepšení.¹³⁵

Sociální změna - nahrazuje pojem Socialisticko-kolektivistické (reformní) paradigma. Úkolem sociální práce je transformovat společnost ve prospěch nejvíce utlačovaných a znevýhodněných. Bez této změny není možné, aby tito lidé získali jakékoliv výhody. Důležitou hodnotou celé sociální práce je v tomto pojetí sociální spravedlnost, kterou reprezentuje socialistická filozofie.¹³⁶

Řešení problémů - nahrazuje pojem Individualisticko-reformistické (poradenské) paradigma. Toto pojetí vychází z liberálních a neo-liberálních myšlenek, které sice umožňují lidem svobodně rozhodovat o svém životě, ale dostanou-li se do složité situace, musí si následky nést sami. Úkolem sociální práce je v tomto případě pomoci jim přizpůsobit se takové společnosti a ulehčit jim v problémech, se kterými si nevědí rady.¹³⁷

Sociální práce se podle Payneho snaží o neustálou rovnováhu mezi těmito pojetími. Není to ale vždy jen o rozdílných politických snahách, které ovlivňují, jakým směrem se sociální práce ubírá. Existují i konstrukce, které tyto přístupy spojují. Payne tedy definuje pět hodnotových principů, o kterých je možné tvrdit, že jsou sdíleny téměř všemi teoriemi sociální práce.

Spojenectví - důležitý je oboustranný vztah na základě informovaného souhlasu, terapeutická spolupráce, dialog vedoucí k chápání situace.

Cíle - zaměření na jasně a konstruktivně specifikované výstupy, jichž se účastní pracovník i klient.

Akčně orientovaný proces - stanovený sled úkolů sdílený s klienty, jejich rodinami, komunitami.

Kritický přístup - snaha o nové přístupy, kritika stávajících sociálních předsudků.

Práva - lidská práva, respekt ke kulturním rozdílům, rovnost, udržitelný rozvoj.¹³⁸

¹³⁵ Srov. PAYNE, M. *Modern social work theory*, 4th ed., str. 20

¹³⁶ Srov. Tamtéž, str. 22

¹³⁷ Srov. Tamtéž, str. 22

¹³⁸ Srov. Tamtéž, str. 25

2.4.2 Pojetí sociální práce dle Musila

Musil na základě svých pozorování definuje čtyři typy pojetí sociální práce: administrativní, profesionální, filantropické a aktivistické. Je přesvědčen, že různorodost a štěpení sociální práce není samo o sobě problémem, protože ačkoliv každé pojetí sociální práci může pro klienta znamenat určité riziko, může mu nabídnout i něco dobrého. Cílem je tedy přínosy jednotlivých pojetí zkombinovat tak, abychom se vyhnuli rizikům, která by díky jednostrannému uplatnění přístupu mohla hrozit.¹³⁹

Musil dále uvádí, že sociální pracovník musí často během své práce komunikovat s klienty odlišným způsobem a mezi těmito způsoby „přepínat“, a zatímco některým tento způsob práce nedělá problém, pro jiné je to značně vyčerpávající. Takoví pracovníci mají sklon před tímto diskursem utíkat a uzavírat se do ustálených postupů práce, což má za následek nespolupráce se stoupenci odlišných pojetí sociální práce a následně i neposkytování služeb v takovém rozsahu, ve kterém by to bylo možné, pokud odlišně smýšlející skupiny spolu navázaly kontakt. Domnívá se, že cesta ke spolupráci vede přes pochopení různých pojetí sociální práce. Předkládá proto typologii, díky které je možné porozumět podobnostem a rozdílům, které jednotlivé kolegy spojují a odlišují. Zároveň ale uznává, že nemá příliš smysl ptát se, která z typologií je ta nejvhodnější, protože každý ze zastánců si bude obhajovat tu svou. Za mnohem výstižnější považuje zamyslet se nad tím, jak může být to které pojetí užitečné pro klienty.¹⁴⁰

Administrativní pojetí

U tohoto pojetí se očekává, že sociální pracovník bude úředníkem, jehož jednání spočívá ve vyřizování žádostí předem danými postupy, které se řídí příslušnými zákony. V rámci organizace, kde pracují, mají tito pracovníci-administrátoři také možnost při vyřizování agendy zvážit, zda poskytnou žadateli i nějakou službu nad rámec.

Předpokladem k výkonu této role je loajalita, dostatečná znalost potřebné legislativy a také schopnost zvládat kontakt s klienty, jejichž chování není vždy vyhovující. Za dostačující vzdělání se u těchto pracovníků považuje maturita, vyšší

¹³⁹ Srov. MUSIL, L. Typologie pojetí sociální práce-sborník příspěvků, str. 42-49

¹⁴⁰ Srov. Tamtéž.

vzdělání pak pouze za předpokladu, je-li to vyžadováno. Kvalita výkonu administrativního pracovníka se zpravidla zajišťuje na základě instrukcí a dohledu na řízeného, supervize se nevyžaduje.¹⁴¹

Profesionální pojetí

Sociální pracovník je v rámci své profese specialistou, je schopen posoudit klientovu specifickou a různorodou situaci komplexně a při řešení této situace pomáhá klientovi překonávat obtížné životní situace, a také je schopen v případě potřeby zprostředkovat a koordinovat spolupráci pracovníků jiných pomáhajících oborů.

Pracovník v profesionálním pojetí má vystudovanou specializaci v oboru sociální práce, kterou nadále v případě potřeby prohlubuje, proto je schopen řešit specifické problémy konkrétního klienta a ve výkonu jeho činnosti se od něj očekává samostatnost.

Filantropické pojetí

Podle tohoto pojetí nemá být sociální pracovník ani úředník, ani specialista, ale především člověk, který klientovi poskytuje to, co uzná, že klient potřebuje. Měl by to být člověk s empatickým porozuměním a vnímavý ke specifickým potřebám každého klienta, jehož pomoc spočívá především v lidském vztahu ke klientovi stojícím na altruismu a praktické lásce k bližnímu.

Více než na formální kvalifikace je zde kladen důraz na vzdělávací nebo manažerskou supervizi. Vzdělávací supervizi Musil charakterizuje poskytováním zpětné vazby, která má za cíl učit se novým dovednostem. Supervize manažerská je charakterizována jako poskytování zpětné vazby s cílem vytvářet předpoklady pro přijetí instrukcí lidmi v organizaci. Koordinace filantropicky pojaté práce provádí manažer. V rámci poskytování pomoci sociální pracovník spolupracuje se svými kolegy, ale také i s klientovými blízkými. Ti všichni, pokud spolupracují, se dají považovat za určitý typ sociálních pracovníků.¹⁴²

¹⁴¹ Srov. MUSIL, L. Typologie pojetí sociální práce-sborník příspěvků, str. 42-49

¹⁴² Srov. Tamtéž.

Aktivistické pojetí

U tohoto pojetí je vhodné, aby se sociální pracovník vystupoval jako parťák, který se ke klientům chová jako k sobě rovným. Tato činnost spočívá v tom, že obhájí zájmy diskriminovaných nebo jim pomáhá, aby byli schopni prosadit své zájmy vlastními silami. Důležitým prvkem je zde solidarita se znevýhodněnými.

Sociální pracovník pracuje se značnou samostatností a je vybaven zodpovědností za uplatňování zájmů znevýhodněných, citem pro zneužívání moci a schopností vyjednávat s těmi, kdo zneužívají moc i s koaličními partnery.¹⁴³

2.4.3 Typologie dle Banksové

Podobnou typologii výkonu praxe sociálního pracovníka uvádí i Banksová, která popisuje sociálního pracovníka jako profesionála, sociálního pracovníka jako úředníka a jako angažovaného a radikálního sociálního pracovníka. Každý z těchto pracovníků staví svou praxi na jiných důzdech, a to podle svých etických postojů a konkrétního pracovního nastavení.

Sociální pracovník jako profesionál

Tento typ považuje sociálního pracovníka za nezávislého profesionála, jehož odbornost je dána jeho vzděláním a dodržováním pokynů profesního etického kodexu. Jeho prioritou jsou práva a zájmy uživatelů a svou identitu sociálního pracovníka spatřuje především v příslušnosti k profesi, teprve poté se vidí jako jednotlivec nebo zástupce nějakého úřadu. Práce s klientem stojí na principu zachování klientova práva na sebeurčení, na přijetí a důvěře. S tímto typem organizace práce se můžeme setkat např. v soukromých praxích.¹⁴⁴

Sociální pracovník jako úředník

Vidí sociálního pracovníka na prvním místě jako zaměstnance úřadu s povinností vykonávat přesně předepsané úkoly a plnit požadovanou roli podle pokynů organizace.

¹⁴³ Srov. MUSIL, L. Typologie pojetí sociální práce-sborník příspěvků, str. 42-49

¹⁴⁴ Srov. BANKS, S. *Ethics and values in social work*, str. 145

Služba je zaměřena na klienta v pozici spotřebitele, kterému se dostává zdrojů na základě spravedlivé distribuce.¹⁴⁵

Sociální pracovník angažovaný a radikální

Oba typy považují sociálního pracovníka za člověka, který na základě svého osobního nebo ideologického přesvědčení zasvětil svůj život pro změnu a toto pokládá za nejdůležitější. Tento model v sobě zahrnuje mnoho různých přístupů od individuální láskyplné péče po kolektivistické přístupy radikálních hnutí. Pro angažovaného i radikálního pracovníka je klient rovnocenným partnerem. Angažovaný pracovník se zaměřuje na zmocnění klienta a svou práci staví na empatii a opravdovosti. Radikál usiluje o společenskou změnu na základě zvyšování povědomí a společných akcí. Jedná se především o pracovníky nezávislých dobrovolnických organizací nebo aktivistických hnutí.¹⁴⁶

2.4.4 Typologie dle Levické

Levická uvádí několik typologií sociálního pracovníka z hlediska jeho profesionality, tedy očekávaného způsobu chování, kde se očekává identifikace s touto rolí, což předepisuje určité chování jeho nositele. Přesto je ale možné, aby se uplatnila široká škála jeho vlastností a schopností. Nejčastější typologie jsou:

Terapeutický přístup

Hlavní náplní činnosti sociálního pracovníka je terapeutický vztah s klientem, bez ohledu na to, zda se jedná o práci s jednotlivcem, rodinou nebo skupinou, a také bez ohledu na to, jaká technika práce s klientem je používána. Terapeutická intervence se může dotýkat jak změny postojů a specifických projevů chování klienta, tak i vytvoření nového způsobu chování, přičemž k setkávání s klientem dochází v jeho přirozeném prostředí (doma, na hřišti, na ulici, ...)

¹⁴⁵ Srov. BANKS, S. *Ethics and values in social work*, str. 145

¹⁴⁶ Srov. Tamtéž, str. 146

Terapeut by měl být schopen klientovu situaci dobře vyhodnotit, aby bylo možné rychle posoudit klientovy potřeby, proto je potřeba, aby měl sociální pracovník ponětí o vývoji člověka, uměl chápat rodovou a rasovou problematiku nebo i význam lidské sexuality, orientoval se v sociálních problémech, jakými jsou např. nezaměstnanost, domácí násilí, alkoholismus aj. Vzhledem k tomu, že zde existuje reálné riziko vnučování vlastních hodnot a postojů sociálního pracovníka klientovi, je nutné, aby se sociální pracovník snažil o objektivitu a průběžnou evaluaci vztahu, kdy si musí přesně definovat, co a proč to dělá, čeho chce ve vztahu s klientem dosáhnout.¹⁴⁷

Poradenský přístup

Tento přístup je charakterizovaný jako specifický profesionální vztah poradce a klienta, kdy poradce využívá své vlastní zkušenosti a poznání k tomu, aby klientovi pomohl. Hlavní formou tohoto vztahu je poradenský rozhovor. Během poradenství umožňuje sociální pracovník na základě otázek, které klientovi klade, aby si klient utvořil své vlastní způsoby řešení problému. Pomáhá mu porozumět problémům, které pro klienta nejsou vždy srozumitelné, pomáhá mu vidět souvislosti a chápat okolnosti, a též získat potřebný nadhled pro řešení problémů.¹⁴⁸

Advokátský přístup

Cílem tohoto přístupu je intervence u institucí i jednotlivců za účelem získání určitých výhod nebo služeb pro klienta. Jedná se o jednu z nejstarších rolí v sociální práci, obecně je tento přístup vyžadován u poskytovatelů sociálních služeb, využívá ji i model ekologicky orientované sociální práce. Sociální pracovník v roli advokáta zastupuje klienta při ochraně lidských práv, úředních záležitostí. Nejedná se jen o zabezpečení potřebných služeb pro klienta, ale uplatňuje se stejně tak při ochraně práv klienta v situacích, kdy mu jsou nabízeny služby nevyhovující a nepřiměřené. Může se jednat o odmítnutí služby klientovi, služby poskytované v rozporu s etickým kodexem, diskriminace klienta, odpírání jeho lidských práv. Pojem advokát je zde samozřejmě pojatý jako metafora, nejedná se o pozici v právním smyslu, pokud by klient skutečnou

¹⁴⁷ Srov. LEVICKÁ, J. *Základy sociální práce*, str. 144

¹⁴⁸ Srov. Tamtéž, str. 146

právní službu potřeboval, sociální pracovník by mu ji měl doporučit nebo zprostředkovat.¹⁴⁹

Zprostředkovatelský přístup

Sociální pracovník vykonává roli případového manažera, zaměřuje se na zprostředkování potencionálních zdrojů, služeb a příležitostí. Sociální pracovník by měl být schopen přesně posoudit potřeby klienta, lokalizovat zdroje, zkoordinovat služby a dohlížet na poskytování služeb. Také zabezpečuje klientovi vhodné služby podle jeho specifických potřeb a snaží se pro klienta nalézt a využít vhodné prostředky.

Trenérský a vzdělávací přístup

Tento přístup v sobě zahrnuje roli sociálního pracovníka jako učitele, trenéra, výchovného poradce. Sociální pracovník učí klienta požadovanému chování, které má nahradit chování dysfunkční, proto lze tvrdit, že zde k průniku role vzdělávací a poradenské. Klient se stává studentem a terapeutické setkání se stává výchovným vztahem. Jedná se o více zaměřený a propracovanější vztah s vyšší mírou direktivnosti, který se využívá např. u klientů s určitými problémy s plněním nebo konfliktem rolí. V průběhu terapie sociální pracovník podporuje klienta v navazování nových kontaktů, pomáhá mu redukovat problémy spojené se stresem, posiluje jeho kompetence. Sociální pracovník by měl disponovat znalostmi z oblasti učebního procesu a respektovat věková specifika klientů.¹⁵⁰

Konzultantský přístup

Jedná se o přístup, který vznikl jako reakce na stále se rozšiřující sociální síť, případně na možné nedostatky v této síti. Sociální pracovník při práci s klientem pracuje též s jeho osobním systémem vztahů a jeho úkolem je mobilizovat nebo modifikovat sociální podporu tím, že mění charakter sítě sociálních vztahů svého klienta. Sociální pracovník je jakýmsi spojovacím článkem mezi roztržitými prvky klientova

¹⁴⁹ Srov. LEVICKÁ, J. *Základy sociální práce*, str. 147

¹⁵⁰ Srov. Tamtéž, str. 150

sociálního kontextu. Ke své práci využívá více forem intervence, např. terapeutický přístup, poradenský nebo zprostředkovatelský.¹⁵¹

2.5 SMĚŘOVÁNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE V MEZINÁRODNÍM MĚŘÍTKU

Na přehledu vybraných pojetí jsme si ukázali, že vývoj české sociální práce naznačuje, že vidina jednotného paradigmatu nejen že je v nedohlednu, ale ani nic nenasvědčuje tomu, že by sociální práce k takovému cíli špěla. Některé skupiny sociálních pracovníků však mají potřebu definovat sociální práci také v mezinárodním měřítku. Pro ilustraci se podívejme na vybrané body Globálních kvalifikačních standardů (dále též GKS), které byly přijaty Mezinárodní federací sociálních pracovníků spolu s Mezinárodní asociací škol v roce 2004 v Adelaide, zda kopírují podobný trend, jako je v naší zemi.

Ve své kritické reflexi Ševčíková uvádí, že sociální pracovníci sdružující se v této federaci chtějí zasáhnout sociální práci po celém světě navzdory všem odlišnostem, sjednotit standardy vzdělávání v sociální práci na celém světě napříč kulturami, rozdíly v životní úrovni, vládnoucím politickým režimům a jinými rozdíly. Ačkoliv se nejedná o závaznou právní normu, měly by se jím řídit všechny školy na celém světě, které poskytují vzdělávání v sociální práci a kterými jsou jednotlivé kultury charakteristické.¹⁵²

Ševčíková dále podotýká, že i když dokument ve své snaze sjednotit standardy pro celosvětové měřítko neopomíjí regionální specifika a ve výuce je zohledňuje, objevují se však i kritické hlasy. Gray a Webb vidí problém v importu "západních" hodnot, jako jsou např. individuální svoboda nebo lidská práva do ne-euroamerických zemí (Čína, islámské země), protože kulturní podmínky těchto zemí takový proces neumožňují. S jejich pohledem Ševčíková úplně nesouhlasí, podle ní dokument kulturní rozdílnosti respektuje, zároveň ale připouští, že je nutné důkladně zvážit, kdy a na jakých hodnotách (např. dodržování lidských práv) trvat, a kdy naopak nechat odlišné kultury žít podle jejich pravidel.¹⁵³

¹⁵¹ Srov. LEVICKÁ, J. *Základy sociální práce*, str. 151

¹⁵² Srov. ŠEVČÍKOVÁ, S. Mezinárodní a český kontext Globálních kvalifikačních standardů, str. 49-54

¹⁵³ Srov. Tamtéž

V předešlých kapitolách byla uvedena podstata a východiska české sociální práce. Jakým směrem se chce vydat sociální práce v mezinárodním kontextu, nám může naznačit několik vybraných bodů těchto standardů.

Definice sociální práce dle GKS:

Profese sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v lidských vztazích a také zmocnění a osvobození lidí v zájmu zvýšení blaha. Sociální práce zasahuje v oblastech, kde dochází k interakci lidí a jejich prostředí, a využívá k tomu teorie lidského chování a sociálních systémů. Základem sociální práce jsou principy lidských práv a sociální spravedlnosti.¹⁵⁴

Základní cíle profese sociální práce dle GKS:

- podporovat začleňování vyloučených a rizikových skupin ve společnosti
- pojmenovat a zpochybňovat bariéry, nerovnosti a nespravedlnosti ve společnosti
- vytvářet krátkodobá a dlouhodobá pracovní místa za účelem aktivizace jednotlivců, skupin a komunit k podpoře jejich well-being
- napomáhat a vychovávat jednotlivce tak, aby dokázali přijímat služby za účelem zvýšení lidského well-being, dodržování lidských práv, dále podporovat rozvoj a lidská práva, kolektivní a sociální harmonii a sociální stabilitu, pokud tato stabilita nenarušuje lidská práva.¹⁵⁵

Hlavní úkoly sociální práce dle GKS:

- kritické porozumění toho, jak ovlivňují socio-strukturální nerovnosti, diskriminace, oprese, sociální, politické a ekonomické nespravedlnosti, lidské fungování na všech úrovních, včetně globální
- znalost lidského chování a rozvoje sociálního prostředí, se speciálním ohledem na situaci osoba-v-prostředí, životní cyklus a interakci mezi biologickými, psychologickými, socio-strukturálními, ekonomickými, politickými, kulturními a spirituálními faktory v pohledu na lidský rozvoj a chování
- znalost toho, jak tradice, kultura, víra, náboženství a tradice ovlivňují lidské fungování a rozvoj na všech úrovních, včetně těch, které mohou určovat zdroje a překážky růstu a rozvoje
- uznání a pochopení specifických původů sociální práce v různých zemích

¹⁵⁴ překlad dle Etický kodex sociálních pracovníků

¹⁵⁵ ŠEVČÍKOVÁ, S. Mezinárodní a český kontext Globálních kvalifikačních standardů, str. 49-54

- dostatečné znalosti príbuzných oborů a profesí k umožnění meziprofesní spolupráce a týmové práce
- znalost politiky sociálního welfare, služeb a zákonů na místní a mezinárodní úrovni a role sociální práce v plánování sociální politiky, implementaci, evaluaci a procesu sociálních změn
- kritické porozumění, jak sociální stabilita, harmonie, vzájemný respekt a kolektivní solidarita ovlivňují lidské fungování a rozvoj na všech úrovních, do té míry, že stabilita, harmonie a solidarita nejsou používány k udržení statu quo s ohledem na dodržování lidských práv

Ševčíková tyto úkoly shrnuje do potřeby zvládat svou profesi na úrovni makrodimenze (globální, politické, ekonomické a kulturní aspekty jeho práce a vlivu tradic). Do úrovně mezodimenze působení na klienta patří jeho širší okolí, mikrodimenzi pak tvoří rodina a nejužší prostředí. Dále by měl sociální pracovník též zvládat problematiku vývoje osobnosti a jejího chování.¹⁵⁶

Paradigmata sociální práce dle GKS:

- rozeznání a rozpoznání důstojnosti, úcty a jedinečnosti lidského bytí
- rozpoznání spojení, které existuje napříč všemi systémy na mikro-, mezo- a makro úrovni
- důraz na důležitost zasazení se pro změny v socio-strukturálních, politických a ekonomických podmínkách, které zne-mocňují, marginalizují a vylučují lidi
- zaměření na budování kapacity a posílení jednotlivců, rodin, skupin, organizací a komunit na člověka zaměřeným rozvojovým přístupem
- znalosti o respektu pro práva uživatelů služeb
- řešení problémů a anticipatorní socializace pochopením normativních rozvojových životních cyklů a očekávaných životních úkolů a krizí ve vztahu k věku – orientovaných na vliv a posouzení sociokulturních očekávání
- předpoklad identifikace a rozpoznání síly potenciálů lidských bytostí
- uznání a respekt pro různost ve vztahu k rase, kultuře, náboženství, etnicitě, jazykovému původu, rodu, sexuální orientaci

Tyto zásady Ševčíková shrnuje tak, že by měly zahrnovat respekt k důstojnosti a jedinečnosti lidského bytí, které si zaslouží úctu, důstojné zacházení a profesionalitu

¹⁵⁶ Srov. ŠEVČÍKOVÁ, S. Mezinárodní a český kontext Globálních kvalifikačních standardů, str. 49-54

sociálních pracovníků. Sociální pracovníci by se měli snažit o změny klientovy situace formou změny legislativy a společenských struktur. Dále je nutné neupírat práva uživatelům služeb, kteří z různých důvodů nemají možnost za svá práva bojovat.¹⁵⁷

Srovnáme-li body výše uvedeného dokumentu s charakteristikou sociální práce, jak ji známe v českých podmínkách, v mnohém se od sebe neliší. Podobnost pomoci uschopnit člověka a pomoci mu růst, aby mohl fungovat na všech úrovních při zachování všech jeho práv, důstojnosti a jedinečnosti, lze jistě nalézt. Globální kvalifikační standardy ale mají ambici, aby se jimi řídily všechny školy poskytující vzdělávání v sociální práci na celém světě. Stojí snad za touto ideou nějaká snaha přinést světu sociální práce jedno paradigma, o kterém hovoří Kuhn? Zmíněné body tohoto dokumentu tomu, myslím, ani v tomto případě nenasvědčují, protože pro konkrétní výkon sociální práce jsou málo specifické, neuvádějí, jak přesně s klientem jednat. Naopak je to dokument velice teoretický a poskytuje pouze rámeček výkonu sociální práce (např. zachovat klientovu důstojnost), a co je jistě důležité, upozorňuje na nutnost znalosti specifík chování, kultury, tradic, společenských struktur té které země. Je tedy logické, že se proto budou lišit i jednotlivé přístupy v práci s klienty a sociální práce nemůže probíhat ve všech zemích stejně, a ne vždy je každá pomoc chápána jako sociální práce.

Předpoklad, že sociální práce je sociálním konstruktem, podporuje i Navrátil, když uvádí, že stejná aktivita může být v jiné zemi zároveň kvalifikována jako trestný čin. Jako příklad uvádí problematiku potratu. V zemi, kde je tento úkon považován za trestný čin, může být sociální pracovník, který klientce doporučuje potrat, stíhán. Naopak v Číně s politikou jednoho dítěte je potrat ustanoven jako forma regulace porodnosti. Dalším příkladem může být práce s drogově závislými. Tam, kde je držení drog pro vlastní potřebu nelegální není, může být sociální práce dobrou prevencí, v opačném případě může nastat sociální práce jen jako alternativa trestu.¹⁵⁸

Navrátil dále předkládá tři Payneho argumenty, proč ve společnostech s odlišnou kulturní tradicí není možné aplikovat stejné metody sociální práce.¹⁵⁹

1. Hodnotové a kulturní základy některých společností mohou být nekompatibilní s hodnotovou a kulturní bází západní sociální práce.

¹⁵⁷ Srov. ŠEVČÍKOVÁ, S. Mezinárodní a český kontext Globálních kvalifikačních standardů, str. 49-54

¹⁵⁸ Srov. NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, str. 37-50

¹⁵⁹ Srov. Tamtéž

Různé společnosti se mohou lišit filozofií i náboženstvím, proto lze předpokládat, že přístupy západní sociální práce se mohou s některými z nich dostat do konfliktu. Metody sociální práce, které se při řešení problémů běžně používají, nebudou v těchto společnostech účinné. Pro příklad srovnává individualistickou filozofii západní sociální práce, kde se při práci s klientem klade důraz na individuum a jeho práva a podporuje se rozvoj plurality a různosti prostřednictvím soutěže, s indickou kolektivistickou sociální filozofií zdůrazňující význam rodiny, autority, sociálních sítí a usilující o sjednocení, a nikoliv o konkurenci.

2. Společnosti řeší různé problémy.

Zatímco západní sociální práce vytváří představu moderní společnosti relativně bohaté a ekonomicky rozvinuté, proto je jejím klientům k dispozici velké množství sociálních služeb, v rozvojových oblastech bojují lidé o holé přežití. Z tohoto důvodu je použití moderních metod sociální práce v takovýchto společnostech problematické.

3. Kulturní imperialismus.

Země, které zbohatly z kolonialismu, za sebou zanechaly převážně zchudlé země, jejichž vlastní kultura byla narušena kulturou kolonizátorů. Nejsou již koloniemi v politickém slova smyslu, zůstaly ale pod vlivem kulturním. Kulturní kolonizace nadále pokračuje šířením světového jazyka, televize, rádia, časopisů a jiných médií.

2.6 HLEDÁNÍ IDENTITY SOCIÁLNÍ PRÁCE

V kontextu historického vývoje sociální práce vidíme, že je to profese, která je svým způsobem komplikovaná, náročná. Sociální pracovník totiž nejedná s ničím statickým, co je neměnné, co má svá přesná pravidla a vymezení, na co stačí naučit se pár pouček a tím práci zlehka zvládá. Sociální pracovník jedná s živým organizmem, jehož potřeby jsou specifické a neustále se mění. Jedná a zasahuje v situacích, které jsou si někdy podobné, ale někdy úplně nové. To vše je potřeba řešit někdy i velice rychle, je nutné rozhodovat tak, aby žádná ze stran nebyla poškozena a nevznikla jí újma. A ačkoliv sociální práce má své metody, postupy a pravidla, která pracovníkům ve výkonu zaměstnání pomáhají, často je nutné reagovat na nové životní situace a mnohdy se musí tito lidé rozhodovat i intuitivně.

Navrátil ovšem upozorňuje, že někteří sociální pracovníci vnímají výsledky své profese jako něco trvalého a neměnného. Svě přesvědčení zakládají na tom, že hodnoty, teorie a postupy, na kterých staví, je možné použít za všech okolností. Tato jejich představa však znemožňuje, aby mohl být používaný model podroben možné diskuzi a kritické reflexi, a zároveň přináší riziko, že by mohl být poškozen jak klient, tak i následně narušeny společenské poměry. Je nutné, aby si sociální pracovník neustále uvědomoval souvislosti mezi povahou klientova problému a situací (ekonomickou, kulturní, politickou), ve které se klient nachází, a tomu také přizpůsobil svá teoretická východiska a praktikované postupy.¹⁶⁰

Při pokusu uvést jednotnou definici sociální práce zřejmě nebude nikdy lehké tento úkol splnit, jak nám několik definic v úvodu kapitoly naznačilo. Obecně lze tedy říci, že sociální práce se zaměřuje na pomoc lidem v náročné životní situaci, ale z uvedených typologií je patrné, že existuje mnoho způsobů a cest, jak toho dosáhnout. Některému klientovi stačí pouhá rada, s některými se musí pracovat dlouhodobě, někdy je klientem jednotlivec a jindy zase celá komunita. Rozmanitost, pestrost, různorodost, ale také komplikovanost nebo nejednotnost, i to jsou pojmy, které sociální práci určitým způsobem charakterizují. Je tedy logické, že ani přístup k výkonu sociální práce nemůže být pro každého klienta stejný, a ani jednotliví sociální pracovníci jednotný přístup nezastávají.

Na tuto různorodost a bohatost, ale zároveň ne úplně jasné vymezení pojmu sociální práce upozornil i Musil, když uvádí, že v naší kulturně pestré společnosti je i pojem sociální práce chápán různorodě. Toto pojetí v sobě může skrývat širokou nabídku pomoci a služeb, na druhou stranu ale tato pestrost ztrácí jasné kontury, protože: „málokdo tuší, že by sociální pracovníci mohli v souladu s tradicemi svého oboru společnosti nabídnout něco, čemu ostatní – psychologové, právníci, ošetrovatelky, organizátoři volného času, ochránci lidských práv atd. – většinou nevěnují pozornost, protože to nepovažují za náplň své práce.“¹⁶¹

Z tohoto důvodu je podle Musila za sociálního pracovníka považován každý, kdo nějakým způsobem pomáhá, a současně nikdo, protože je mnoho jiných, kteří také pomáhají, např. psychologové, právníci, ošetrovatelky, organizátoři volného času,

¹⁶⁰ Srov. NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, str. 37-50

¹⁶¹ MUSIL, L. Různost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu "sociální práce", *Sociální práce/sociálna práca*, str. 60-81

ochránci lidských práv atd. Lidé, kteří nemají jasnou představu o tom, co je sociální práce, si těžko o nějakou pomoc řeknou, protože ani nevědí, co zvláštního by jim mohli sociální pracovníci nabídnout. Musil vychází z Howeho teoretického předpokladu, že chtějí-li si pracovníci nějakého oboru získat podmínky pro kvalitní výkon své činnosti, musí být schopni přesvědčit společnost, že právě ta jejich nabídka je nejlepší. Klade si otázku, zda je v soudobé společnosti vůbec možné takovou kolektivní nabídku zformulovat, a pokud ano, pak existují minimálně tři překážky, které je potřeba překonat. První překážkou je existující různorodost představ členů pomyslné komunity sociálních pracovníků o tom, co to je sociální práce. Dále je to všeobecný sklon soudobé společnosti, kam je možné zařadit i sociální pracovníky, opouštět kolektivní identity a sklon ke štěpení a vzájemné izolovanosti představ. Třetí překážkou je sklon stoupců různých představ o sociální práci v české společnosti navzájem nespolupracovat.¹⁶²

Růžičková s Musilem se zabývají otázkou, zda mají sociální pracovníci potřebu zformulovat kolektivní identitu svého oboru, přičemž kolektivní identitou označují takové sebepojetí, jehož součástí je přání skupiny lidí spojit se dohromady a něco společně vytvářet. Tímto dotazem jde ve skutečnosti o to, zjistit, zda před sebou sociální pracovníci vidí nějaký cíl související s jejich činností, který by zároveň vedl k jejich spojení za účelem společně něčeho dosáhnout, přičemž je potřeba identifikovat, zda je případná snaha o sjednocení dána potřebou sociálních pracovníků omezit některé vzájemné odlišnosti, nebo spíše touhou nalézt a uskutečnit společný cíl bez oslabení již existujících odlišností. Za odlišnosti jsou zde považována již zmíněné různé typy identit sociálních pracovníků, tj. terapeuta, reformátora a poradce.¹⁶³

Ve svém výzkumu tedy pokládají dvě konkrétní otázky: „Je pro sociální pracovníky v české společnosti různorodost jejich identit v něčem žádoucí nebo nežádoucí?“ A dále: „Prožívají potřebu tuto různorodost překlenout nějakou společnou akcí, která by směřovala k naplnění společného cíle?“ Na základě odpovědí dotázaného vzorku respondentů bylo zjištěno, že „jak z hlediska oboru sociální práce, tak z hlediska specializovaných skupin dávají námi dotázaní sociální pracovníci přednost zachování

¹⁶² Srov. MUSIL, L. Různost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu "sociální práce". *Sociální práce/sociální práce*, str. 60-81

¹⁶³ Srov. RUŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce/Sociální práce*, str. 79-90

různorodosti. Kolektivní akci považují za smysluplnou pouze v rámci své specializované skupiny, v rámci celé obce sociálních pracovníků nikoliv."¹⁶⁴

Růžičková s Musilem se dále táží, zda má v tomto případě smysl podporovat utváření kolektivní identity sociální práce, případně jakým způsobem. Jednu možnost vidí v podpoře vzniku univerzální kolektivní identity celého oboru, druhá možnost pak vychází z představy, že různorodost odlišných kolektivních identit sociálních pracovníků je žádoucí, proto pokud o to budou jednotlivá dílčí uskupení stát, je potřeba je podporovat. Oba se přiklánějí k druhé možnosti, které nahrává mimo jiné i teorie postmoderní situace, podle které jsou pro lidi přijatelnější menší uskupení, kde mají "pravidla hry" jaksi více pod kontrolou.¹⁶⁵

Jejich závěr podporuje i pojetí vývoje sociální práce Waltra Lorenze, který konstatuje, že počáteční optimismus a snaha přiřadit sociální práci pevný vědecký základ ustupuje pesimismu, dokonce rezignaci. Debaty o tom, jak má sociální práce vypadat, jsou roztržštěné a probíhají v lokálním měřítku. Pro sociální práci je těžké čelit všudypřítomnému tlaku a zachovat si svou identitu, teorie a praxe není jednotná a pozice sociálního pracovníka ustupuje zvyšující se prestiži případového manažera nebo koordinátora péče. Lorenz dále zmiňuje postkomunistické země, kde identifikuje problém především v potřebě navázat na teoretické diskursy vlastních národních tradic, protože ty byly ve většině případů potlačeny. Zároveň je ale potřeba navázat i na ostatní země, které jsou velmi nevyvážené. Rozhodnutí o tom, jaké metody práce jsou validní, je silně ovlivněno kontextem sociální politiky. Tlaky a změny, které na sociální práci působí, jsou známkou, že se nachází na křižovatce zásadních společenských dějů, a zmatky, které zažívá, jsou jen odrazem zmatku v hodnotách společnosti. To ale podle něj není důvod obávat se o profesní identitu sociální práce, naopak je to pro ni příležitost, jak sebevědomě přistoupit k diskuzím a přispět tak k naléhavým politickým debatám naší doby.¹⁶⁶

Tomeš na základě výsledků své studie popisuje základní vývojové tendence proměny obsahu sociální práce. Ta podle něj již není pouze výsadou sociálních služeb, ale strukturuje se - již se nesetkáváme s univerzálním sociálním pracovníkem, ale

¹⁶⁴ RUŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce/Sociálna práca*, str. 79-90

¹⁶⁵ Srov. Tamtéž.

¹⁶⁶ Srov. LORENZ, W. Teorie a metody sociální práce v Evropě. *Sociální práce/Sociálna práca*, str. 62-71

vidíme specialisty na sociální práci ve školství, zdravotnictví, vězeňství, atp. Sociální práce se dále v rámci výkonu povolání diverzifikuje - v některých zemích rozlišujeme profesionální sociální pracovníky, někde jsou to asistenti sociální práce nebo i dobrovolníci. Mění se koncepce vzdělávání - pro každý typ sociálního pracovníka se vyžaduje jiná úroveň vzdělání.¹⁶⁷

Tomeš dále uvádí, co ještě pro podporu vývoje sociální práci chybí. Je to jednak právní úprava, která by definovala sociální práci šířeji, než tak činí zákon o sociálních službách. Dále je to profesní komora, která by podpořila jejich společenský respekt a ručila za výkon profese. Chybí také státní akreditační vzdělávací standardy, v ČR prozatím nemají tyto standardy autoritu veřejné správy. Profesionální sociální práci nakonec chybí také ucelená teorie sociální práce a systematický sociální výzkum. Současná sociální práce disponuje velkým množstvím tradičního výzkumu na univerzitách, jeho výsledky ale ne vždy korespondují s praxí, protože sociální pracovníci často spoléhají na své vlastní zkušenosti a znalosti.¹⁶⁸

Na závěr lze zmínit ještě citaci Jiřiny Šiklové, která vyjadřuje, a mám za to, že více než výstižně, identitu sociální práce těmito slovy: "Formování sociální práce jako oboru je nekončící proces, během něhož obor „dohání“ měnící se společnost, ve které se objevují nové problémy a známé problémy mění svou váhu. Sociální problémy je třeba nejen evidovat, analyzovat, ale je potřeba hledat i nové metody jejich řešení. Proto sociální práce nebude mít nikdy dlouhodobě stabilní, jednoznačný obsah, nikdy nebude možné tuto disciplínu vyučovat po několik let stejným způsobem. V tom je obtížnost i výzva sociální práce."¹⁶⁹

¹⁶⁷ Srov. TOMEŠ, I. Sociální práce dnes a zítra. *Sborník z konference*, str. 7-16

¹⁶⁸ Srov. Tamtéž

¹⁶⁹ ŠIKLOVÁ, J. Medailón. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2010, č. 2, str. 2

2.7 SHRNU TÍ

Z předložených typologií se zdá být systém sociální práce ne úplně kompaktním a zřejmě nelze s určitostí tvrdit, že sociální pracovníci chtějí najít jediné paradigma. Zdá se, že dnes zatím neexistuje významnější paradigmatický model, který by byl v současné sociální práci kandidátem na vítězství mezi ostatními. Tak jako je každý člověk jiný, má rád něco jiného, chápe různé skutečnosti jinak než ten druhý a vyžaduje různé přístupy, je zřejmě nemožné, aby se s každým zacházelo stejně. Každý rodič, který má alespoň dvě děti, potvrdí, že i když má pocit, že všechny své děti vychovává stejně, každý z nich je jiný, a i když mohou nastat situace, kdy jsou všichni vystaveni stejným situacím, každý zareaguje jinak, z každého vyroste jiná osobnost. Jeho sociální fungování je ovlivňováno množstvím faktorů od temperamentu, přes sociální interakce po vlastní rozhodnutí, která během života činí. Proto i různorodost a bohatost sociální práce, která jedná s lidmi, kteří nejsou stejní a nejednají vždy stejně, má svá opodstatnění. Pro sociálního pracovníka ani pro klienta nemá být sociální práce jako cesta po napnutém laně, kdy by při sebemenším zaváhání a zakolísání hrozila nějaká katastrofa. Mělo by to být široké hřiště, na kterém je dostatek prostoru a stanovišť pro všechny a každý si vybere podle toho, co mu vyhovuje. Ale jako i největší hřiště musí mít mantinely, měla by je mít i sociální práce. Otázkou je zřejmě to, co za ony mantinely považovat. Rámec hodnot, na kterých sociální práce stojí, aby člověk za každých okolností zůstal člověkem se vši svou důstojností, bude určitě jedním z nich.

Pokud máme z předložených typologií vyhodnotit prvky, které má paradigma v pojetí sociální práce s Kuhnovským paradigmatickým společným, nebo naopak kterými se od sebe oba typy paradigmat odlišují, lze konstatovat následující: nebylo zjištěno, že by sociální práce v současnosti disponovala pouze jedním paradigmatickým, ale existují zde alespoň tři odlišné přístupy označované jako tři malá paradigmata, která se odlišují svými filozofickými východiskami a odpovídají třem typům sociální práce. Ke každému paradigmatickému náleží další dílčí přístupy a teorie. Jednotlivá paradigmata sociální práce vykazují podobné znaky s Kuhnovským paradigmatickým ve smyslu jednotné nauky, metodických postupů, formulace problémů a způsobů jejich řešení, předkládání výsledků.

Zásadním rozdílem obou typů paradigmat je pohled na jejich nesouměřitelnost. Zatímco paradigma ve smyslu, v jakém ho do vědy aplikoval Kuhn, nemůže koexistovat spolu s paradigmatem starým, protože jejich pohledy na svět jsou navzájem neslučitelné a v konkurenci vždy vítězí to paradigma, které lépe vyřeší problém, paradigmatata v sociální práci vzájemnou existenci umožňují. Jedním z důvodů je to, že sociální práce je o lidech, nikoliv o strojích, a každý z lidí má své specifické potřeby, proto dokáží sociální pracovníci ocenit význam jednotlivých přístupů, ačkoliv sami zastávají pojetí jiné, a v rámci možností i spolupracovat. Sociální práce je proto charakterizována jako obor multiparadigmatický.

Z hlediska předložené typologie historických modelů sociální práce a jejich datace se jeví tyto paradigmatické modely více podobné Kuhnovu pojetí, i když pouze v tom smyslu, že některý z modelů střídá jiný, tj. ne všechny existovaly najednou ve stejnou dobu, jako je tomu u modelů současné sociální práce, některé se ale částečně překrývaly a vytrvaly dodnes. Na druhou stranu ani v tomto případě nelze usuzovat, že by výměna těchto paradigmat nastala po nějakém předchozím vzájemném "boji", z kontextu historických událostí se v některých případech měly tato paradigmatata spíše specifický lokální charakter sociální práce (přistěhovalci), jinde měl vliv charakter sociální politiky (přeměna kapitalistické společnosti), kulturní tradice (komunitní práce), náboženství (mravní převýchova), atd.

3. ETICKÉ ASPEKTY PARADIGMAT SOCIÁLNÍ PRÁCE - vybrané pojmy

V jedné z předešlých kapitol jsme se zamýšleli nad definicí sociální práce, avšak bylo zjištěno, že uvést jednotnou definici sociální práce není úplně jednoduché, protože sociální práce jednotnou definicí nedisponuje, u každého autora se toto pojetí trochu liší, klade důraz na jiný pohled. Co je ale vždy společné u každého pokusu vystihnout podstatu sociální práce, je určité vymezení pomoci člověku v nepříznivé situaci.

Není to ale pouze jednotná definice, co je obtížné v rámci sociální práce přesně vymežit. Na typologiích sociální práce, které zde byly předloženy, je možné vidět, že sociální práci charakterizuje rozmanitost a různost také ve svých východiscích, cílech, způsobech jejich dosažení. Budeme-li vycházet ze skutečnosti, že se sociální práce zabývá sociálními problémy a jejich řešením nebo zmírněním jejich důsledků, můžeme též sociální práci charakterizovat jako vědu zabývající se jednáním. Aby mohl sociální pracovník vyhodnotit konkrétní způsob pomoci, musí být schopen problematické situace správně analyzovat. Koncept třech malých paradigmat sociální práce poměrně přesně ukazuje, jaká hlediska bere sociální pracovník při práci s klientem v úvahu.

3.1 KONCEPT SOCIÁLNÍHO FUNGOVÁNÍ

Navrátil s Musilem¹⁷⁰ předkládají ve věci vymezení cíle sociální práce koncept *sociálního fungování*, který považují za klíč k pochopení specifické optiky sociální práce. Autorkou tohoto pojmu je Bartlettová, která ho použila pro označení interakcí probíhajících mezi požadavky prostředí a lidmi. Její definice sociálního fungování zní: „Zvládání se týká lidského úsilí řešit situace, které mohou být vnímány jako sociální úkoly, životní situace nebo problémy života. Lidé prožívají tyto životní úkoly primárně jako tlaky svého sociálního prostředí. Odsud vycházejí dvě významnější myšlenky: na jedné straně lidské zvládání a na straně druhé požadavky prostředí. Aby se tyto myšlenky mohly stát součástí jednoho celistvého konceptu, musí být vzájemně propojeny dimenzí, kterou postihuje myšlenka sociální interakce.“

¹⁷⁰ Srov. NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin, str. 105-141

Bartlettová používá termín zvládání nebo schopnost zvládat, kterými označuje schopnost lidí řešit vlastní problémy. Termíny požadavky prostředí nebo očekávání prostředí pak označuje kontext, ve kterém se lidé své problémy pokoušejí zvládat. Sociální fungování zde označuje tyto skutečnosti:

- 1) Lidé a prostředí jsou trvale v interakci.
- 2) Prostedí klade na člověka určité požadavky (formuluje očekávání, definuje sociální role) a člověk je nucen na ně reagovat.
- 3) Mezi požadavky prostředí a člověkem je obvykle rovnováha. Pokud lidé požadavky prostředí dostatečně nezvládají, rovnováha je rozkolísána a vzniká problém.
- 4) Někteří lidé jsou schopni si s problémem poradit a nastolit znovu rovnováhu sami, jiní tuto schopnost nemají a svou problémovou situaci nezvládají.
- 5) Příčinou problémů nebo jejich nezvládání může být jak nedostatek dovedností na straně klienta, tak nepřiměřenost požadavků prostředí vůči němu.
- 6) Předmětem intervence sociálního pracovníka je interakce mezi způsobilostí klienta zvládat a tím, co od něj prostředí očekává. Jeho cílem je podporovat sociální fungování klienta tím, že mu pomáhá obnovit nebo udržovat rovnováhu mezi více či méně dostatečnou kapacitou zvládání a této kapacitě více či méně přiměřenými požadavky prostředí.¹⁷¹

Navrátil upozorňuje, že v tomto výčtu je brán zřetel pouze na tu skutečnost, že sociální prostředí definuje svá očekávání a požadavky vůči člověku. Chybí zde ovšem ještě jeden podstatný faktor, že také jednotlivec nebo skupina od svého prostředí také něco očekávají. Termín sociální fungování tedy redefinuje jako "vztah mezi očekávanými jednotlivce a sociálního prostředí". Je nutné, aby tato vzájemná očekávání byla v souladu, protože potom je v souladu i průběh interakcí. V opačném případě nastávají v interakcích problémy. K výše uvedené charakteristice Bartlettové proto přidává ještě další body:¹⁷²

- 1) Lidé a prostředí jsou trvale v sociální interakci.
- 2) Prostedí klade na člověka určité požadavky (formuluje očekávání, definuje sociální role) a člověk je nucen na ně reagovat.

¹⁷¹ NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin, str. 105-141

¹⁷² Srov. NAVRÁTIL, P. Životní situace jako předmět intervence sociálního pracovníka, *Sociální práce/Sociální práce*, str. 84-93

- 3) Také člověk má na své sociální Prostředí jisté požadavky a vztahuje se k němu s jistými očekáváními.
- 4) Vztah mezi vzájemnými očekáváními je neproblematický, pokud jsou očekávání komplementární.
- 5) Pokud lidé nebo prostředí požadavky dostatečně nezvládají nebo na ně nereagují očekávaným způsobem, vzniká problém.
- 6) V některých případech je člověk nebo jeho prostředí schopno si s problémem poradit a rovnováha je nastolena na základně vlastní aktivity. V jiných případech člověk nebo Prostředí tuto schopnost nemají a vzniká potřeba sociální intervence.
- 7) Základní příčinou problému nebo jejich nezvládnání může být nedostatek zdrojů na stranu klienta nebo Prostředí i nekomplementárnost vzájemných očekávání.
- 8) V tomto pojetí sociálního fungování se předmětem sociální práce stav komplementarita vzájemných očekávání a také schopnost tato očekávání naplnit (zvládnout je).¹⁷³

Sociální pracovník by měl proto podporovat sociálního fungování klientů tím, že jim pomáhá obnovit nebo udržovat komplementaritu mezi jeho očekáváními a očekáváními prostředí a dále v rozvoji oboustranné schopnosti tato očekávání naplňovat.

Pokud by se podle Navrátila a Musila¹⁷⁴ vycházelo z předpokladu, že cílem sociální práce je obnova nebo zachovávání sociálního fungování klientů, potom je tedy potřeba se zeptat, co má sociální pracovník dělat, aby mohl klientovi pomoci (lépe) sociálně fungovat. Autoři uvádějí tuto odpověď: „Měl by se zabývat překážkami a předpoklady (obecně faktory) jeho schopnosti zvládat problémy plynoucí z interakce s požadavky prostředí.“ Dále je důležité též vědět, na co by měl sociální pracovník při řešení problémů soustředit, proto je nutné vyjasnit si dvě klíčová východiska:

- 1) Sociální pracovník by si měl ujasnit, které faktory sociálního fungování považuje za podstatné.
- 2) Sociální pracovník by se měl seznámit s tím, které konkrétní faktory (bariéry a předpoklady) sociálního fungování sehrály nebo sehrávají v životě určitého klienta nebo určité skupiny klientů rozhodující úlohu.

¹⁷³ NAVRÁTIL, P. Životní situace jako předmět intervence sociálního pracovníka

¹⁷⁴ Srov. NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin, str. 105-141

3.1.1 Životní situace

Navrátil s Musilem upozorňují, že osudy klientů někdy bývají příliš specifické na to, aby bylo možné je do těchto schémat přesně zasadit. Pokud se tak činí nevědomky, bývá to často za cenu stereotypního uplatnění určitého modelu předpokladů a bariér sociálního fungování, avšak některé důležité okolnosti klientova života mohou být přehlíženy. Autoři tuto specifickou a jedinečnou konfiguraci nazývají *životní situace*, kdy se jedná za prvé o určité faktory bránící nebo naopak usnadňující sociální fungování klienta. Aby mohl sociální pracovník zvolit vhodné cíle a metody intervence, čímž následně posílí klientovu schopnost zvládat požadavky prostředí a obnovit či udržet jeho sociální fungování, je potřeba životní situaci klienta správně reflektovat.¹⁷⁵

Vzhledem k tomu, že člověka je vždy nutno posuzovat na základě holistického přístupu, bude též posouzení klientovy situace vyžadovat širší zaměření. Koláčková s Kodymovou překládají typologii faktorů, kterým by měl sociální pracovník věnovat zvýšenou pozornost, má-li být sociální práce jako nástroj proti sociálnímu vyloučení účinná. Biologické faktory zahrnují zaměření na zdravotní stav (onemocnění, zdravotní postižení), vrozené dispozice (dědičné vlivy, konstituční typ apod.), aktuální tělesná kondice. V rámci psychologických faktorů je potřeba zkoumat osobnostní rysy, sebehodnocení a sebepojetí, aktuální fyzický stav a také schopnost řešit problémové situace. V rámci sociálních faktorů by se pozornost sociálního pracovníka měla zaměřit na rodinné zázemí klienta, jeho společenské postoje, příležitosti k navazování sociálních vztahů a vazeb, schopnost navazovat a udržet sociální vazby. Autorky do výčtu faktorů zahrnují také sociální a veřejnou politiku, a to konkrétně dostupnost adekvátních sociálních služeb, politiku zaměstnanosti a trh práce, vzdělávání, bytovou politiku, dopravu. Komplexní posouzení pak doplňují i faktory noetické, které zahrnují morální a etické přesvědčení, hodnoty, smysluplnost vlastního života, schopnost integrovaného vnímání životní zkušenosti, náboženské přesvědčení.¹⁷⁶

Navrátil považuje posouzení životní situace klienta za jedno z nejkontroverznějších a nejobtížnějších témat v sociální práci, protože sociální pracovník se pokouší uchopit pravdu o životě člověka. Potřeba posoudit životní situaci

¹⁷⁵ Srov. NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin, s. 105-141

¹⁷⁶ Srov. KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. Sociální práce se zdravotně znevýhodněnými, str. 99

nastává na základě nějaké obtížné situace v životě klienta a na výsledku posouzení pak závisí nejen další postup sociálního pracovníka, ale do jisté míry i osud klienta. To s sebou přináší i otázky, které souvisí s mocí a etikou.¹⁷⁷

Navrátil poukazuje i na to, že sociální pracovník někdy prosazuje způsob, kterým situaci vidí on, aniž by se zajímal o to, jak situaci vidí klient. Klient tak někdy dostává nálepkou, na které se všichni již dopředu dohodli. Aby však mohl sociální pracovník klientovu situaci dobře posoudit, je potřeba, ale hledal pravdu společně s klientem a aby byl ochoten určité sebereflexe, která mu umožní vyhnout se nezaujatému výsledku. Dále je nutné vidět, že sociální pracovník má moc poznávat, vidět a interpretovat osudy lidí a často musí zvažovat, zda by tato jeho interpretace i fakta, která získal, neměla být upravena v něčí prospěch. Ve hře jsou možné stížnosti vlivných skupin, znelíbení se kolegům i nadřízeným, dokonce i ztráta zaměstnání. Z těchto důvodů je nutné, aby sociální pracovník svým posouzením životní situace neprosazoval zájmy své ani zájmy jiných, ale především zájmy klienta.¹⁷⁸

3.1.2 Faktory sociálního fungování

Vraťme se nyní k otázce, která hledá odpověď na to, co má sociální pracovník dělat, aby pomohl klientovi lépe nebo znovu sociálně fungovat. Sociální pracovník by si v práci s klientem měl mimo jiné ujasnit, které faktory sociálního fungování považuje za důležité.

Podle Navrátila a Matouška paradigmatu sociální práce tyto faktory celkem jasně vystihují. Volba určitého paradigmatu pak předznamená, které konkrétní faktory sociálního fungování sehraávají v klientově životě rozhodující úlohu. Každé paradigma dává důraz na jiný předpoklad a jiné bariéry sociálního fungování.¹⁷⁹

Pro přehlednost byla nejdůležitější východiska sociální práce v pojetí jednotlivých paradigmat shrnuta do následující tabulky, která představu o sociálním fungování poměrně zřetelně znázorňuje:

¹⁷⁷ Srov. NAVRÁTIL, P. Pravda o posouzení životní situace. *Sborník z konference*, str. 11-25

¹⁷⁸ Srov. Tamtéž.

¹⁷⁹ Srov. Tamtéž.

Tab. č. 1 - Charakteristika sociální práce v pojetí jednotlivých paradigmat			
	PARADIGMA TERAPEUTICKÉ	PARADIGMA REFORMNÍ	PARADIGMA PORADENSKÉ
FAKTOR SOCIÁLNÍHO FUNGOVÁNÍ	Duševní zdraví Pohoda	Společenská rovnost v různých dimenzích života	Schopnost zvládat problémy, přístup k odpovídajícím službám
ŽIVOTNÍ SITUACE	Vnitřní stav osobnosti nebo psychiky jedince	Povaha mocenské podřízenosti jedincovy skupiny	Neuspokojené potřeby jedince
ZAMĚŘENÍ	Jednotlivec, skupina	Skupina	Jednotlivec
SOCIÁLNÍ PRÁCE JAKO	Terapeutická intervence	Úsilí o reformu spol. prostředí na rovném principu	Systém sociálních služeb
CÍL	Zabezpečit psychosociální pohodu	Pomoci získat utlačeným vliv na vlastní život	Změna společnosti a organizací, aby lépe odpovídaly potřebám
PROSTŘEDEK	Podpora rozvoje osobnosti klienta	Podpora spolupráce a solidarity v rámci určitých společenských skupin	Poskytování informací, poradenství, zpřístupnění zdrojů a služeb
DŮRAZ	Komunikace a vztah	Zmocňování k podílení se na tvorbě a změnách institucí	Podpora osobního a komunitního růstu
VYUŽÍVÁ	Rogersova koncepce	Radikální koncepty	Úkolově orientovaný přístup
PROFESNÍ VÝBAVA	Psychologické znalosti Terapeutický výcvik	Politologie, sociologie, sociální filozofie	Psychologie, sociologie, právo
FILOZOF.VÝCHODISKO	Sociálně demokratické	Socialistické	Liberální, neoliberalní

Z uvedeného přehledu vyplývá, že sociální fungování je pro každé paradigma charakteristické jinými důrazy. Liší se především v názoru na rozhodující faktory obnovy sociálního fungování klientů a v tom, kterých rysů jejich životní situace si přednostně všímají.

Terapeutické paradigma považuje za hlavní faktor sociálního fungování duševní zdraví a pohodu, proto je zde sociální práce zaměřena především na terapeutickou intervenci s důrazem na komunikaci a vztah. V práci s klientem lze využít např.

Rogersovu koncepci vycházející ze skutečnosti, že společným jmenovatelem potíží klienta je jeho nízké sebevědomí. To může posílit terapeut, který se chová empaticky a akceptuje a zrcadlí jeho prožitky.¹⁸⁰

Reformní paradigma považuje za hlavní faktor sociálního fungování společenskou rovnost v různých dimenzích společenského života. Zde je sociální práce zaměřena na podporu spolupráce a solidarity za pomoci zmocňování znevýhodněných klientů, aby mohli získat vliv a podílet se na tvorbě a změnách institucí. Jako radikální sociální práce jsou označovány pokusy o systémové změny. Mohou to být určité formy nátlakových akcí, které chtějí poukázat na zájmy utlačovaných skupin. Tyto koncepty se uplatňovaly spíše ve spojení s marxismem, v současné době jsou zastávány v umírněnějších verzích, výjimkou je pouze Latinská Amerika, kde tento přístup spojován s teologií osvobození.¹⁸¹

Poradenské paradigma považuje za podstatu sociálního fungování schopnost zvládat problémy a přístup k odpovídajícím informacím a službám. Sociální práce je chápána jako jedna část sociálních služeb a snaha o jejich zlepšení, aby byly instituce schopny reagovat na neuspokojené potřeby klientů. Poskytují se proto dostatečné informace, poradenství a další pomoc. Uplatňuje se zde např. úkolově orientovaný přístup, opírající se o předpoklad, že jasně cílená krátkodobá intervence může být stejně účinná jako dlouhodobá, k čemuž využívá silných stránek klienta na základě přesně stanovených úkolů a cílů.¹⁸²

3.1.3 Politika

Sociální konstrukt sociální práce spočívá v rozdílném pojetí a pohledů na věc. To nám ostatně dokládají předložená vybraná pojetí sociální práce, u kterých byly jednotlivé akcenty sociální práce uvedeny. Součástí obecných paradigmat jsou různé teorie, které podávají nejen základní interpretaci problémů klienta, ale formulují také návody na jejich řešení. Zastánci jednotlivých pojetí mezi sebou bojují o dominanci v diskurzu.

¹⁸⁰ Srov. MATOUŠEK, O. KŘIŠŤAN, A. *Encyklopedie sociální práce*, str. 20

¹⁸¹ Srov. Tamtéž, str. 116

¹⁸² Srov. Tamtéž, str. 109

Součástí tohoto boje je upřednostňování jednoho z uvedených paradigmat sociální práce.¹⁸³

Důležité rozdíly mezi jednotlivými přístupy sociální práce souvisí podle Payneho s rozdílným politickým názorem na to, jak by měl stát zajišťovat svou zabezpečovací politiku. Vidíme, že každý z přístupů představuje v sociální práci určitý politický názor související s určitou politickou filozofií zastoupenou ve společnosti. Sociální konstrukt vytváří jakousi "politiku teorie", uvnitř které utvářejí politické debaty a konflikty změnu profese podle toho, jakou teorii profese používá. Nazývá to politickou debatou, protože skupina lidí zastávající určitou teorii argumentuje se skupinou těch, kteří zastávají teorii jinou. Tyto skupiny jsou jako politické strany, které v parlamentu podporují každý svou politiku. V profesi to funguje stejným způsobem, neustálá interakce týkající se toho, co je skutečnost, je součástí běžného sociálního života.¹⁸⁴

Cílem každé ze skupin je získat pro teorii, kterou podporuje, širší přijetí. Pokud se jí to podaří, změní tím chápání podstaty sociální práce. Zastánci jednotlivých pohledů usilují o přijetí, používají teorie, které podporují jejich východiska, aby se ujistili, že to přispívá více k celkovému konstruktovi sociální práce a že to má větší vliv na pracovníkovou činnost v rámci sociální práce. Pokud tedy pracovník používá teorii, podílí se na politice teorie, protože to, co v sociální práci dělá, je nebo se stává sociální prací skrze proces sociálního konstruktovi.¹⁸⁵

Navrátil upozorňuje, že povaha sociálních problémů i způsob jejich řešení souvisí s poměry, v nichž se klienti nacházejí. Jsou to poměry sociální, ekonomické, kulturní, politické. Odpovídající způsob práce je pak otázkou permanentní reflexe těchto poměrů, dále etických a teoretických východisek a praktikovaných metodických postupů.¹⁸⁶

¹⁸³ Srov. NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, str. 37-50

¹⁸⁴ Srov. PAYNE, M. *Modern social work theory*, str. 20

¹⁸⁵ Srov. Tamtéž

¹⁸⁶ Srov. NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, str. 37-50

3.1.4 Přístup ke klientovi

Dalším faktorem, který ovlivňuje práci s klientem, je i rozdílné pojetí člověka, se kterým se sociální pracovník setkává. Pojetí člověka má vliv na naše postoje, podle nich hodnotíme lidi v různých situacích. Jak totiž chápeme a vnímáme sami sebe, má zásadní význam na to, jak chápeme druhé, protože identita má silné emocionální a podvědomé aspekty, které naše chování řídí. Pojetí člověka, jak jej vidí křesťanský a tradičně humanisticky orientovaný názor, mají společný důraz na to, jaké postavení zaujímá člověk vůči ostatním bytostem v přírodě. Naopak naturalistické pojetí člověka zdůrazňuje v principu shodné podmínky člověka s ostatní přírodou.¹⁸⁷

Podobně popisuje přístup ke klientovi např. Šrajer ve svém pojednání o lidské důstojnosti v sociální práci. Sociální pracovník by si měl v první řadě uvědomit důstojnost svou, tj. hodnotu sebe sama. Nesprávná interpretace tohoto pojmu s sebou následně přináší možné riziko syndromu vyhoření, únavového syndromu nebo i syndromu pomáhajících. To vše jsou důsledky nesprávného chápání sebe sama i významu služby. Poměří-li např. pomáhající svoji hodnotu svým výkonem, bude podobným způsobem přistupovat i ke klientovi a bude ho poměřovat na základě jeho výkonu. Nebo naopak za něj bude chtít vše udělat, čímž ho zbaví jeho zodpovědnosti. Přijetí sebe sama na základě vlastní důstojnosti spojené s úctou ke klientovi je klíčové pro kvalitní sociální práci, neboť bez úcty k sobě samému je úcta k druhým zcela nemožná.¹⁸⁸

Úlehla dokonce profesionální pomoc nazývá zvláštní situací. Jaký vztah má totiž pracovník sám k sobě a jaký vztah mají pracovníci mezi sebou, to nakonec ovlivní, jaký bude vztah ke klientům. Pracovník musí eticky rozhodovat, ale přesto nemůže odložit své prožívání. Vztah klienta a pracovníka považuje za křehký a poukazuje na to, jak obtížné pro oba je, aby se domluvili a došli k výsledku, který bude spokojeností pro oba. Do profesionální práce se promítá pracovníkův přístup k životu i lidem, je proto evidentní, že jinak bude s klientem jednat ten, který je přesvědčen, že lidé jsou dobří a vstřícní, jen když k tomu mají příležitost. Jinak se zase vůči klientovi bude chovat ten pracovník, který je přesvědčen, že neomezují-li člověka pravidla, zneužije situaci ve

¹⁸⁷ Srov. HENRIKSEN, J. O., VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené*, str. 101-104

¹⁸⁸ Srov. ŠRAJER, J. *Lidská důstojnost a sociální práce. Sociální práce/Sociálna práca*, str. 109-113

svůj prospěch a na úkor druhých. Úlehla na této skutečnosti vysvětluje podstatu odlišných postojů jednotlivých sociálních pracovníků. Nechce zde poukazovat na to, který z postojů je lepší, ale na to, jak moc náš názor na svět ovlivňuje při práci s klienty. Pracovníci pak zaujímají zcela odlišné teorie a vytvářejí protichůdné teorie.¹⁸⁹

3.2 SPOLEČNÉ VÝCHODISKO PŘÍSTUPU KE KLIENTOVI

Multiparadigmatičnost sociální práce spočívá v pluralitě představ o sociálním fungování klienta. A i když některé názory jejich zastánců mohou vést až k protichůdným stanoviskům a představitelé jednotlivých pojetí se v mnohém neshodnou, přesto je možné identifikovat i určité podobnosti. Jako příklad uvádí Navrátil terapeutické a reformní paradigma, kterým je společná snaha prosadit rozvoj, sociálně právní pomoc i terapeutický přístup se zase více soustřeďují na práci s jednotlivcem než na sociálně reformní cíle. V některých aspektech se tedy jednotlivé koncepce prolínají a v současnosti jsou mnozí sociální pracovníci ochotni i některých prvků „konkurenčního“ paradigmatu využít, je-li to ku prospěchu klienta.¹⁹⁰

Přes všechna rozdílná hlediska jednotlivých paradigmat se nabízí otázka, zda existuje nějaký prvek, který by mohl být pro všechna paradigmata v práci s klientem považován za společný.

Musil a Nečasová poukazují na skutečnost, že ačkoliv se v praxi setkáváme s různými a odlišnými představami o sociální práci, mají přesto stoupenci jednotlivých pojetí společné očekávání, že sociální pracovník bude svým klientům pomáhat v překonávání nelehkých situací, které mají původ ve střetech mezi očekáváním jejich sociálního prostředí a schopností těchto klientů jednotlivá očekávání zvládat. Tuto činnost chtějí sociální pracovníci vykonávat takovým způsobem, který bude přijatelný jak pro sociální prostředí, tak pro samotného klienta.¹⁹¹

¹⁸⁹ Srov. ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*, str. 113-114

¹⁹⁰ Srov. NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. *Sociální práce s příslušníky menšinových skupin*, str. 105-141

¹⁹¹ Srov. MUSIL, L., NEČASOVÁ, M. *Zvládání nesourodých očekávání a morální orientace sociálních pracovníků*. In. ŠRAJER, J. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*, str. 85

3.2.1 Profesní etika

Jak již bylo uvedeno, sociální práce se zabývá sociálními problémy a jejich řešením, což s sebou nezbytně přináší i otázky, jaké jednání je správné. Etické jednání je pro mnohé pojmem, který je obtížné přesně definovat, u každého se může v něčem odlišovat, každý má jiný žebříček hodnot, co je pro jednoho etickým problémem dilematem, nemusí být pro druhého, protože ne každý má stejné měřítko dobra a zla.

Na problematiku etického rozhodování upozorňuje i Kohák, pro kterého je "etika otázkou soudnosti - schopnosti hodnotit danou situaci, která nikdy zcela neodpovídá šabloně, a odpovědně rozhodnout, jak v dané situaci jednat. Etická rozhodnutí vyžadují tři opěrné body: jasnou představu obecné morální orientace, citlivé porozumění individuální situaci, a soudnost, schopnost posoudit, co tato obecná morální orientace doporučuje v této situaci. Pak ale zbývá rozhodnutí, jak jednat, a to nemůže udělat žádná etika za nás."¹⁹²

Podle Nečasové se reakce sociálního pracovníka na etickou problematiku odvíjí od jeho zkušeností, citlivosti a osobním hodnotovým nastavení. Důležité je, aby věděl, o jaké paradigma se opírá a jaký přístup je pro něj stěžejní, dále by měl znát výhody i nevýhody zvoleného přístupu a v neposlední řadě by měl být schopen sebereflexe.¹⁹³

Pokud se tedy zamyslíme nad tím, jak by se měl sociální pracovník při výkonu své profese chovat, evidentně tedy nestačí říci pouze to, aby se choval k druhým slušně a mile. Je proto nutná konfrontace jeho postojů s nějakými vnějšími pravidly, které budou přijatelná pro všechny. Tato pravidla jsou proto zakotvena v Etickém kodexu sociálních pracovníků.

Jak ale uvádí Úlehla, etiku práce není možné vymezit nějakým kodexem. Etický kodex je sice velmi užitečný, ale je spíše zjednodušující model, protože do práce s klientem se promítá pracovníkův přístup k životu a lidem a dle toho daný pracovník i jedná.¹⁹⁴ Někteří jiní autoři¹⁹⁵ upozorňují, že kodexy mohou ve svém důsledku vyvíjet nepřiměřenou zátěž na jejich uživatele, případně že nelze jejich požadavky dodržet, čímž se mohou stát jedním z důvodů syndromu vyhoření. Případně že některé

¹⁹² KOHÁK, E. *Svoboda, svědomí a soužití*, str. 149-150

¹⁹³ Srov. NEČASOVÁ, M. *Vztah sociálního pracovníka a klienta z pohledu profesní etiky*, str. 183

¹⁹⁴ Srov. ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*, str. 114

¹⁹⁵ Srov. JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*, str. 158

požadavky se pro jejich uživatele stávají neuskutečnitelné a v situacích, ve kterých pracovník nedokáže požadavky kodexu naplnit, chybí alternativní řešení.¹⁹⁶

Mátel poukazuje na různost také u národních etických kodexů v nejrůznějších detailech svého obsahu (např. druhy a formy sociálních služeb), avšak i zde lze nalézt nepřehlédnutelné společné znaky. Hodnoty a principy jako je respekt k lidem, seburčení klientů, princip sociální spravedlnosti nebo profesionální integrita se v těchto kodexech vyskytují opakovaně.¹⁹⁷

3.4.2 Vybraná ustanovení Etického kodexu sociálních pracovníků

Nyní se podívejme na Etický kodex sociálních pracovníků. Ten má v podmínkách české sociální práce více méně pouze regulační význam, protože žádná legislativa nestanovuje sankce za případná porušení jeho ustanovení. Předchozí kapitola naznačila, že ani otázka etického jednání není úplně jednoduchá a pohledy na něj se různí. Všichni vědí, že by měli jednat v souladu s nějakou normou, ale každý za ni může pokládat něco jiného. Zastánci jednotlivých paradigmat mohou mít rozdílné chápání etiky, a možná i to je důvodem toho, které paradigma následně volí. Předpokládejme ale, že i když sociální pracovníci volí přístupy různé, budou se zastánci každého etickým profesním kodexem řídit. Pak by se měli shodnout alespoň v nějakém společném minimu, které tento kodex obsahuje.

Zaměříme se tedy na první dvě části Etického kodexu sociálních pracovníků, které se týkají vztahu sociální pracovník - klient. Hlavní charakteristiky tohoto vztahu jsou v textu podtrženy.

1. Etické zásady

1.1. Sociální práce je založena na hodnotách demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti. Sociální pracovníci proto dbají na dodržování lidských práv u skupin a jednotlivců tak, jak jsou vyjádřeny v dokumentech relevantních pro praxi sociálního pracovníka, a to především ve Všeobecné deklaraci lidských práv, Chartě lidských práv

¹⁹⁶ Srov. KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*

¹⁹⁷ Srov. MÁTEL, A. a kol. *Etika sociální práce*

Spojených národů a v Úmluvě o právech dítěte a dalších mezinárodních deklaracích a úmluvách. Dále se řídí Ústavou, Listinou základních práv a svobod a dalšími zákony tohoto státu, které se od těchto dokumentů odvíjejí.

1.2. Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, pohlaví, rodinný stav, zdravotní stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti.

1.3. Sociální pracovník respektuje právo každého jedince na seberealizaci v takové míře, aby současně nedocházelo k omezení stejného práva druhých osob.

1.4. Sociální pracovník pomáhá jednotlivcům, skupinám, komunitám a sdružení občanů svými znalostmi, dovednostmi a zkušenostmi při jejich rozvoji a při řešení konfliktů jednotlivců se společností a jejich následků.

1.5. Sociální pracovník dává přednost profesionální odpovědnosti před svými soukromými zájmy. Služby poskytuje na nejvyšší odborné úrovni.

2. Pravidla etického chování sociálního pracovníka

2. 1. Ve vztahu ke klientovi

2. 1. 1. Sociální pracovník podporuje své klienty k vědomí vlastní odpovědnosti.

2. 1. 2. Sociální pracovník jedná tak, aby chránil důstojnost a lidská práva svých klientů.

2. 1. 3. Sociální pracovník pomáhá se stejným úsilím a bez jakékoliv formy diskriminace všem klientům. Sociální pracovník jedná s každým člověkem jako s celostní bytostí. Zajímá se o celého člověka v rámci rodiny, komunity a společenského a přirozeného prostředí a usiluje o rozpoznání všech aspektů života člověka. Sociální pracovník se zaměřuje na silné stránky jednotlivců, skupin a komunit a tak podporuje jejich zmocnění.

2. 1. 4. Chrání klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení. Data a informace požaduje s ohledem na potřebnost při zajištění služeb, které mají být klientovi poskytnuty a informuje ho o jejich potřebnosti a použití. Žádnou informaci o klientovi neposkytne bez jeho souhlasu. Výjimkou jsou osoby, které nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu (zejména nezletilé děti) nebo tehdy, kdy jsou ohroženy další osoby. V případech, kde je to v souladu s platnými právními předpisy, umožňuje účastníkům řízení nahlížet do spisů, které se řízení týkají.

2.1.5. Sociální pracovník podporuje klienty při využívání všech služeb a dávek sociálního zabezpečení, na které mají nárok, a to nejen od instituce, ve které jsou zaměstnáni, ale i ostatních příslušných zdrojů. Poučí klienty o povinnostech, které vyplývají z takto poskytnutých služeb a dávek. Podporuje klienta při řešení problémů týkajících se dalších sfér jeho života.

2.1.6. Sociální pracovník podporuje klienty při hledání možností jejich zapojení do procesu řešení jejich problémů.

2.1.7. Sociální pracovník je si vědom svých odborných a profesních omezení. Pokud s klientem nemůže sám pracovat, předá mu informace o dalších formách pomoci. Sociální pracovník jedná s osobami, které používají jejich služby (klienty) s účastí, empatií a péčí.¹⁹⁸

Prozkoumáme-li zvýrazněné části etického kodexu, dalo by se chování sociálního pracovníka vůči klientovi označit jako chování s určitým respektem ke klientovi, které lze považovat za jakýsi výchozí bod pro sociální pracovníky bez ohledu na to, jakému paradigmatu v práci s klienty dají přednost.

3.4.2 Respekt ke klientovi

O respektu ke klientovi hovoří Nečasová jako o klíčovém hodnotovém konceptu v pomáhajících profesích. Hodnoty, charakterizované obecně jako vše, co člověk považuje za významné a důležité, čeho si váží, co ovlivňuje výběr vhodných způsobů (prostředků) a cílů jeho jednání, jsou v sociální práci důležité z více důvodů, protože určují povahu práce i povahu vztahu mezi pracovníkem a klientem, kolegy i širší společností, a jsou zásadní při řešení etických problémů a dilemat. Respekt ke klientovi je podle ní natolik zásadní, že se od něj odvíjejí další profesní hodnoty, kterými je např. individuální přístup, přijetí i sebeurčení klienta, dodržování diskrétnosti. I když v rámci profesní etiky panuje ohledně zásadních hodnotových konceptů shoda, v praxi se však

¹⁹⁸ Etický kodex sociálních pracovníků

pojetí chápání respektu může odlišovat. Respekt může být vnímán odlišně jak v rámci profese, tak i na základě osobních hodnot sociálního pracovníka.¹⁹⁹

Nečasová též zmiňuje Clarka, podle kterého lze o respektu ke klientům hovořit v případě, kdy si člověk cení autentičnosti druhého, jeho zájmů, pocitů, práv, jednání i přání, a dále i Henriksena a Veltesena, kteří vidí podstatu respektu v konceptu lidské důstojnosti. Uznáme-li důstojnost člověka, umožňujeme mu tím žít život ve svobodě a s vědomím, že je cenný a ceněný.²⁰⁰

Ovšem stejně tak, jako nic není černobílé, také podstatu respektu k druhému lze z filozofického hlediska čerpat z více zdrojů. Nečasová předkládá tři hlavní zdroje respektu ke klientovi: náboženská úcta k Bohu, deontologická etika a konsekvenční utilitaristická etika.

Kantova etika odkazuje na autonomii lidského rozumu, který sám sobě dává zákony. Podle této teorie je člověk schopen rozumného uvažování, proto pokud by tuto schopnost u druhých lidí popíral, popíral by svůj rozum. Člověk, který volí jednání v souladu nebo rozporu s kategorickým imperativem, volí tak po úvaze, tj. je si vědom případného trestu. Každý by měl sám rozhodovat o svém životě, pokud tím ale nezasahuje do svobody druhých. Jednání s druhými tedy nemá být jen jednání s objekty nebo prostředky našich vlastních cílů, protože každý člověk je hoden úcty již ze své podstaty, nezáleží tedy na tom, jak nám je nebo není sympatický.²⁰¹

Vzhledem k tomu, že Kantova etika předpokládá člověka s plným rozumovým vybavením, upozorňuje Nečasová na možnou diskriminaci v případě aplikace tohoto konceptu na osoby, kterým plné rozumové schopnosti schází, např. děti, lidé trpící demencí, s mentálním znevýhodněním aj. O to více je tedy potřeba respekt u takových osob uplatňovat.²⁰²

Utilitaristická etika respekt k lidem přikládá schopnosti vnímat libost a bolest. Podle tohoto východiska by měl člověk jednat vždy tak, aby svým jednáním vytvářel více dobra než zla pro všechny, které toto jednání ovlivňuje. To, co zde rozhoduje, není proto rozum, ale schopnost vnímat. Jednání s respektem se všemi lidmi, tedy i s těmi,

¹⁹⁹ Srov. NEČASOVÁ, M. Respekt ke klientům na praktickém případě kvality života ... str. 39-53

²⁰⁰ Srov. CLARK, HENRIKSEN, VELTESEN In NEČASOVÁ, M. Respekt ke klientům na praktickém případě kvality života ... str. 39-53

²⁰¹ Srov. NEČASOVÁ, M. Respekt ke klientům na praktickém případě kvality života ... str. 39-53, a NEČASOVÁ, M. Profesionální etika. In MATOUŠEK, O. a kol. Metody a řízení sociální práce, s. 26 – 27

²⁰² Srov. Tamtéž

kteří jsou nějakým způsobem rozumově znevýhodněni, se tedy v tomto pojetí odůvodňuje citem a soucitem s druhými. Všichni lidé totiž vnímají pocity, proto je potřeba s respektem jednat se všemi.²⁰³

Etika přirozeného zákona považuje za základ respektu ke klientovi víru v to, že lidská důstojnost je vyjádřením podstaty člověka, který byl stvořen jako obraz Boha, a ve kterém je tudíž přítomno i cosi z Jeho velikosti a svrchovanosti. Vědomí této skutečnosti u sebe i u druhých se mimo jiné projevuje i respektem.²⁰⁴

Vzhledem k tomu, že Kantova etika i utilitarismus berou v úvahu buď jen maximální schopnosti, nebo naopak minimální kapacitu vnímání, je potřeba vždy spojit svobodu rozumné vůle a vnímající bytost.²⁰⁵

3.3 SHRNU TÍ

K pochopení specifické optiky sociální práce byl vytvořen tzv. koncept sociálního fungování, kterým se označují interakce probíhající mezi požadavky prostředí a lidmi, nebo také vztah mezi očekáváními jedince a sociálního prostředí. Na jedné straně proti sobě totiž stojí lidské úsilí řešit těžké životní situace a problémy života, na straně druhé stojí prostředí, ve kterém člověk žije, se svými požadavky, které člověk vnímá jako určité tlaky. Nejsou-li vzájemná očekávání v souladu, nastávají v interakcích problémy. Obnova a zachování sociálního fungování klientů je pak cílem sociální práce.

Aby však mohl sociální pracovník svou práci co nejlépe vykonávat, měl by vědět, co má dělat. Jedním z jeho úkolů je zabývat se překážkami a faktory, které ovlivňují klientovu schopnost sociálně fungovat. K tomu je potřeba ujasnit si, jaké faktory považuje za podstatné a jaké faktory sehrávají v životě klienta rozhodující úlohu.

Na základě uvedených charakteristických znaků sociální práce v pojetí třech malých paradigmat tedy lze říci, že jedním z důvodů rozdílného chápání sociální práce z pohledu jednotlivých paradigmat je to, že každý sociální pracovník považuje za důležité jiné faktory sociálního fungování. Zatímco terapeutické paradigma považuje za

²⁰³ Srov. NEČASOVÁ, M. Respekt ke klientům na praktickém případě kvality života ... str. 39-53, a NEČASOVÁ, M. Profesionální etika. In MATOUŠEK, O. a kol. Metody a řízení sociální práce, s. 26 – 27

²⁰⁴ Srov. Tamtéž

²⁰⁵ Srov. Tamtéž

zásadní faktor sociálního fungování duševní zdraví a pohodu klienta, pro paradigma reformní je podstatná společenská rovnost v různých dimenzích klientova života. Paradigma poradenské pak jako stěžejní vidí schopnost zvládat problémy a přístup k odpovídajícím službám. Při tom všem je však důležité vycházet i ze specifické životní situace klienta, která ale ne vždy zapadá do přesných schémat paradigmatu, proto musí sociální pracovník umět tuto situaci správně vyhodnotit. Protože se však posouzení životní situace často dotýká samotné podstaty člověka, neobejde se taková práce i s různými riziky. Jedním z nich může být i posuzování na základě způsobu, kterým situaci vidí sociální pracovník, aniž by se zajímal o názor klienta.

Ačkoliv každé z paradigmat dává důraz na sociální práci s klientem na jiné aspekty života, vždy je to určitá kvalita vztahu mezi pracovníkem a klientem, co také může výsledek intervence ovlivnit. Jedna z věcí, kterou lze tento vztah negativně zatížit, je i nesprávné vnímání sama sebe, které do vztahu přináší možné rizika, jako je např. syndrom vyhoření, syndrom pomáhajících, nebo i absenci úcty ke klientovi.

Vzhledem k tomu, že zastánci různých paradigmat mohou stavět také na různých etických principech, určitou pomoc v přístupu ke klientovi nabízí etický kodex sociálních pracovníků, ze kterého lze detekovat některé principy jednání s klientem. Na základě analýzy těchto principů bylo možné vysledovat, že jedním ze společných základů, na kterém mohou všechna tři paradigmata (a nakonec i všechny ostatní typologie, které byly v této práci charakterizovány) stavět, je respekt ke klientovi.

ZÁVĚR

Ústředním tématem této práce je pojem paradigma, se kterým se můžeme setkat téměř v každé učebnici zabývající se základy sociální práce. Většinou se ale dozvíme pouze informaci o tom, že v současné sociální práci lze identifikovat nejméně tři koncepty, které lze za paradigma považovat, a jejich stručnou charakteristiku. Jedná se o určitou typologii pohledů na sociální práci, přičemž žádné z těchto paradigmat není nadřazené, ale mohou existovat společně.

Pojem paradigma použil poprvé Thomas Kuhn ve svém díle *Struktura vědeckých revolucí*, avšak v poněkud odlišném významu, než v jakém ho následně do sociální práce aplikoval Malcolm Payne, autor konceptu třech malých paradigmat. Abychom zjistili, proč byl vůbec tento pojem do sociální práce zaveden a co má společného s jeho původním významem, byl stanoven první cíl práce takto: *Představit koncept paradigmatu, který Kuhn ve svém díle popisuje, a pokusit se najít společné a rozdílné prvky s paradigmaty nebo jinými sdílenými vzory, které jsou v naší sociální práci obecně uznávané.*

Na základě analýzy díla *Struktura vědeckých revolucí* je možné pojem paradigma chápat v několika významech, jednak jako obecně uznávané výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení, dále jako to, co členové vědeckého společenství sdílejí, anebo třeba i jako výsledky výzkumu, které daná skupina vědců po určitou dobu uznává jako základ pro svou další praxi. Další skutečnost, která je pro Kuhnovské paradigma podstatná, je možnost jeho aplikace pouze na exaktní vědy, protože vědy společenské prozatím do paradigmatického stadia nedospěly, tj. jednotným paradigmatem nedisponují. Zřejmě nejdůležitějším znakem tohoto paradigmatu je jeho tzv. nesouměřitelnost nebo také neslučitelnost, která spočívá v neschopnosti koexistence starého paradigmatu s paradigmatem novým, tj. tím, které nad starým zvítězilo.

Tato charakteristika byla porovnána s paradigmaty v sociální práci, avšak bylo zjištěno, že koncept třech malých paradigmat není zdaleka jedinou typologií pohledů na sociální práci. Toto trojí pojetí zavedl do sociální práce Malcolm Payne a v českých podmínkách ho koncem devadesátých let zpopularizoval Pavel Navrátil. Za zajímavé však považuji zjištění, že se Malcolm Payne ve svém posledním vydání díla *Modern*

social work theory se již k původnímu pojmu paradigma nevrací a více než na rozdíly v jednotlivých pojetích se zaměřuje na hodnotové principy, které jsou všem přístupům společné.

Dalším specifickým rozdělením obohatil českou sociální práci např. Libor Musil, který definuje administrativní, profesionální, filantropické a aktivistické pojetí, přičemž každé z nich charakterizuje sociálního pracovníka ve vztahu ke klientovi. Pro srovnání byly uvedeny typologie i zahraničních autorů, a to Sarah Banks a Jany Levické. Všechna pojetí mají některé prvky společné, v něčem se od sebe odlišují, dávají důraz na něco jiného.

Po vyhodnocení jednotlivých typologií současné sociální práce bylo tedy zjištěno, že pojem paradigma v pojetí sociální práce lze srovnat s Kuhnovským paradigmatem pouze ve smyslu jednotné nauky, metodických postupů, formulací problémů, způsobů jejich řešení a předkládání výsledků, avšak diametrální rozdíl spočívá v tom, že sociální práce nedisponuje jednotným paradigmatem, ale v rámci tohoto oboru existuje více pohledů, přístupů a typologií, a na rozdíl od paradigmatu ve vědě, paradigmata v sociální práci mohou existovat vedle sebe.

Druhým cílem této práce bylo zjistit, zda, případně jak se tato paradigmata v historii sociální práce vyvíjela a měnila a jaká je tendence jejich vývoje do budoucna. K naplnění tohoto cíle bylo potřeba zmapovat kromě současného pojetí sociální práce i historii tohoto oboru. Také zde lze hovořit o určitých paradigmatických modelech, které charakterizovaly jednotlivé etapy vývoje sociální práce. Tyto modely se zdají být podobné Kuhnovu pojetí střídání paradigmat také pouze částečně. Např. medicínský model se uplatňoval v počátcích sociální práce, kdy ještě nebyly zformovány její základy, a trval tak dlouho, dokud ho nevystřídal model jiný. Naopak model psychoterapeutický, který navazuje na poznatky psychoanalýzy, má stále v současné sociální práci určitý význam. Model radikálně koncipovaný se uplatňoval také jen v určitém období, manažerský model je zase záležitost až konce dvacátého století.

Ani u historických paradigmatických modelů tedy nelze tvrdit, že by výměna paradigmat zasáhla celou sociální práci, jako je tomu v pojetí paradigmat ve vědě, kdy se se změnou paradigmatu mění celá věda. V některých případech se totiž paradigmatické modely uplatňovaly pouze lokálně.

Co se týká možného budoucího vývoje sociální práce, považuji za velmi zajímavé zjištění, že počáteční snaha ukotvit sociální práci na nějakém pevném základě, jinými slovy by se dalo říci – najít jedno společné paradigma – nejenže stagnuje, ale zřejmě pro ni nejsou ani dostatečné podmínky, a dá se spíše předpokládat, že o to sociální pracovníci ani neusilují. Způsobů, jakými lze k práci s klientem přistupovat a jak lze podstatu sociální práce vnímat, není málo, což dokládají nejen zmíněné typologie a pojetí sociální práce, ale také to, že charakteristiku sociální práce nelze vystihnout jednou jedinou definicí. Jako je každý člověk jiný a má jiné potřeby, ke kterým je nutné přistupovat individuálně, i každý sociální pracovník chápe svou profesi a způsob pomoci určitým způsobem. Společnost se mění a objevují se nové problémy, proto je potřeba na ně neustále reagovat. Co stačilo v práci s klientem v historii, nemusí být dostačující dnes. Proto jsou termíny jako různost, bohatost, pestrost pro sociální práci současnosti tolik výstižné a mají svá opodstatnění.

Poslední část práce se věnuje *zdůvodnění rozdílného chápání jednotlivých paradigmat a snaží se nalézt nějaký prvek, který by mohl být pro všechna paradigmata v práci s klientem považován za společný*. Výstižným se jeví koncept sociálního fungování, který vyjadřuje interakce probíhající mezi požadavky prostředí a lidmi, nebo také vztah mezi očekáváními jedince a sociálního prostředí. Sociální pracovník se pak zabývá tím, které faktory a překážky ovlivňují klientovu schopnost sociálního fungování, a rozhoduje o tom, jaké faktory jsou pro klienta podstatné, a na základě toho volí i způsob intervence. Každé paradigma sociální práce tedy považuje za podstatný faktor sociálního fungování něco jiného, proto i zvolený způsob práce s klientem je odlišný.

Posouzení životní situace, ve které se klient nachází, je pro sociálního pracovníka velice citlivá záležitost a jedná se o jedno z nejobtížnějších témat v sociální práci, neboť na něm záleží, jaký další postup práce s klientem bude zvolen, a především, jak moc bude úspěšný. Vzhledem k tomu, že se mohou odlišovat i etická východiska zastánců jednotlivých pojetí sociální práce, bylo na základě etických zásad a pravidel etického chování sociálního pracovníka uvedených v Etickém kodexu uvedeno etické minimum, jakožto klíčový prvek ve vztahu klient - sociální pracovník, na kterém by se měla všechna paradigmata shodnout, a to je respekt ke klientovi.

POUŽITÁ LITERATURA

- BANKS, S. *Ethics and values in social work*. 2nd ed. Houndmills; New York: Palgrave, 2001. ISBN 0-333-94798-3.
- DEMJANČUK, N. *Filosofie a vědecké myšlení*. Dobrá voda: Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-19-8.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Dotisk 3. vyd. Praha: Karolinum, 2002, 374 s. ISBN 80-246-0139-7.
- FAJKUS, B. *Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1304-0.
- FEYERABEND, P. K. *Tři dialogy o vědě*. Praha: Vesmír, 1999. ISBN 80-85977-04-4.
- FEYERABEND, P. K. *Rozprava proti metodě*. Praha: Aurora, 2001. ISBN 80-7299-047-0.
- GEREMEK, B. *Slitování a šibenice*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-228-3.
- HAVRDOVÁ, Z. *Kompetence v praxi sociální práce: metodická příručka pro učitele a supervizory v sociální práci*. Praha: Osmium, 1999. ISBN 80-902081-8-5.
- HENRIKSEN, J. O., VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené: etické teorie a principy práce s lidmi*. Boskovice: Albert, 2000. ISBN 80-85834-85-5.
- HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*. 2. vyd. Brno: MU, 2000. ISBN 80-210-2394-5.
- JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-749-3.
- JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-329-6.
- KAPPL, M. Sociální práce - věda či profese, In. *Aktuální otázky sociální práce. Sborník příspěvků*. PF UHK, 2003, s. 33 - 38.
- KAPPL, M. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. In: *Posuzování životní situace v sociální práci, Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce*, Hradec králové: 2008. s. 44-58.
- KODYMOVÁ, P. Reformní paradigmata v praxi české sociální práce. In: *Sborník z konference Politiky a paradigmata sociální práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme?:* Zlín: UTB ve Zlíně, 2011, s. 59-62.
- KODYMOVÁ, P. *Historie české sociální práce v letech 1918-1948*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2256-9.
- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. 5. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-922-4.

- KOHÁK, E. *Svoboda, svědomí a soužití*. Praha: SLON, 2010. ISBN 978-80-86429-35-9
- KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. Sociální práce se zdravotně znevýhodněnými
- KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenth, 1997, ISBN 80-86005-54-2.
- KUHN, T. S. Druhé zamyšlení nad paradigmaty. *Teorie vědy*, 2012, XXXIV, č. 2, s. 141-165.
- KVASZ, L. Kuhnova štruktúra vedeckých revolúcií medzi sociológiou a epistemológiou. *Teorie vědy*, 2012, XXXIV, č. 2. s.167-187.
- LAKATOS, I. *Philosophical papers. Vol. 1, The methodology of scientific research programme*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. ISBN 0-521-28031-1 1986.
- LEVICKÁ, J. *Základy sociálnej práce*. Trnava: Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania na FZaSP, 2004. ISBN 80-968952-3-0.
- LIPOVETSKY, G. *Soumrak povinnosti: bezbolestná etika nových demokratických časů*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-008-7.
- LORENZ, W. Teorie a metody sociální práce v Evropě – profesní profil sociálních pracovníků. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, roč. 7, č. 1, s. 62–71.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-x.
- MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4.
- MATOUŠEK, O. KŘIŠŤAN, A. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7.
- MÁTEL, A. a kol. *Etika sociálnej práce*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2010. ISBN 978-80-89271-85-6.
- MUSIL, L. *"Ráda bych vám pomohla, ale -- ": dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman, 2004. ISBN 80-903070-1-9.
- MUSIL, L. Různost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu sociální práce. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, roč. 8, č. 2, s. 60-81.
- MUSIL, L. Typologie pojetí sociální práce, In: TOKÁROVÁ, A., MATULAYOVÁ, T. *Sociálna pedagogika, sociálna práca a sociálna andragogika - aktuálne otázky teórie a praxe. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*. Prešov 2008, s. 42-49.
- MUSIL, L., NEČASOVÁ, M. Zvládání nesourodých očekávání a morální orientace sociálních pracovníků. In. ŠRAJER, J., MUSIL, L. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. České Budějovice: Libor Musil v nakl. Albert, 2008. ISBN 978-80-7326-145-0.

- NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, 1998, XXXIV, č. 1, s. 37–50.
- NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin, In: *Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity, Sociální studia* 5, 2000. str. 105-141
- NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2000. ISBN neuvedeno.
- NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN 80-903070-0-0.
- NAVRÁTIL, P. Životní situace jako předmět intervence sociálního pracovníka, *Sociální práce/Sociálna práca*, 2003, č. 2, s. 84-93
- NAVRÁTIL, P. Pravda o posouzení životní situace. In: *Posuzování životní situace v sociální práci, Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce*, Hradec králové: 2008. s. 11-25.
- NEČASOVÁ, M. Vztah sociálního pracovníka a klienta z pohledu profesní etiky. In: HODOVSKÝ, I., DOPITA, M. *Etika a sociální deviace*. Nakladatelství Olomouc: Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-049-0.
- NEČASOVÁ, M. Respekt ke klientům na praktickém případě kvality života seniorů v domově. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2004, č. 4, s. 39-53
- NEČASOVÁ, M. Profesní etika. In MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-502-8.
- NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha: FF UK, 1992. ISBN 80-7066-483-5.
- OLÁH, M., SCHAVEL, M., ONDRUŠOVÁ, Z. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. 2. vyd. Bratislava: VŠ ZSP sv. Alžbety, 2008. ISBN 978-80-969449-6-5.
- PARUSNÍKOVÁ, Z. *Rozum, kritika, otevřenost: živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Praha: Filosofia, 2007. ISBN 978-80-7007-253-0.
- PAYNE, M. *The origins of social work*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. ISBN 9780-333-737910
- PAYNE, M. *Modern social work theory*. 3th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. ISBN 978-1-4039-1836-9.
- PAYNE, M. *Modern social work theory*. 4th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2014. ISBN 978-0-230-24960-8.

- RUŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce/Sociálna práca*. 2009, roč. 9, č. 3, s. 79–90.
- SARDAR, Z. *Thomas Kuhn a vědecké války*. Praha: Triton, 2001. ISBN 80-7254-209-5.
- ŠEVČÍKOVÁ, S. Mezinárodní a český kontext Globálních kvalifikačních standardů vzdělávání v sociální práci vydaných IFSW a IASSW. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2007, č. 4, s. 49-54.
- ŠIKLOVÁ, J. Medailón. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2010, roč. 10, č. 2, s. 2
- ŠPELDA, D. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia, 2009. ISBN 978-80-7007-3100.
- ŠRAJER, J. Lidská důstojnost a sociální práce. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2006, č. 2, s. 109-113
- TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. 3.vyd. Prešov: FF Prešovskej univerzity, 2007. ISBN 987-80-969419-8-8.
- TOMEŠ, I. Sociální práce dnes a zítra. In: *Sborník z konference Politiky a paradigmatu sociální práce: Co jsme zdědili a co s tím uděláme?* Zlín: UTB ve Zlíně, 2011, str. 7-16.
- TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. přeprac. vyd. Praha: Socioklub, 2001. ISBN 80-86484-00-9.
- ŠRAJER, J. Lidská důstojnost a sociální práce. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2. vyd. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-69-9.
- ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. 2. vyd. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-69-9.
- VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské charity*. Olomouc: Velehrad, 1941. ISBN nevedeno.
- VOJTKO, T. *Postižený člověk v dějinách II*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 80-7041-007-8.
- WALLERSTEIN, I. M. *Kam směřují sociální vědy: zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd*. Praha: SLON, 1998. ISBN 80-85850-65-6.

ABSTRAKT

PETRÁŠKOVÁ, Renata. *Paradigma v pojetí sociální práce*. České Budějovice, 2015. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.

Klíčová slova: paradigma, sociální fungování, sociální práce, sociální pracovník, věda

Pojem paradigma, který se používá v sociální práci, představuje určitou typologii pohledů na sociální práci. Žádné z těchto paradigmat přitom není nadřazené, ale existují vedle sebe. Naproti tomu paradigma zformulované ve vědě Thomasem Khunem je vždy jedno a považuje se za platné tak dlouho, dokud se neobjeví paradigma jiné. Práce se zabývá podstatou paradigmatu ve vědě i v sociální práci, jejich společnými a rozdílnými prvky. Na základě konceptu životního fungování pak charakterizuje jednotlivá paradigmata sociální práce.

ABSTRACT

Paradigm in social work.

Key words: paradigm, social functioning, social work, social worker, science

In Social Work, the term paradigm is used to express a specific perspective on the discipline. There are multiple paradigms in Social Work. They are not in a hierarchical relationship to each other, rather they coexist as alternatives. In contrast, the term paradigm as introduced by Thomas Khun and used in science, assumes the existence and superiority of one – the newest – paradigm. This thesis discusses similarities and differences in formulating paradigms in Social Work and science. It uses the concept of social functioning to describe and explain paradigms in Social Work.